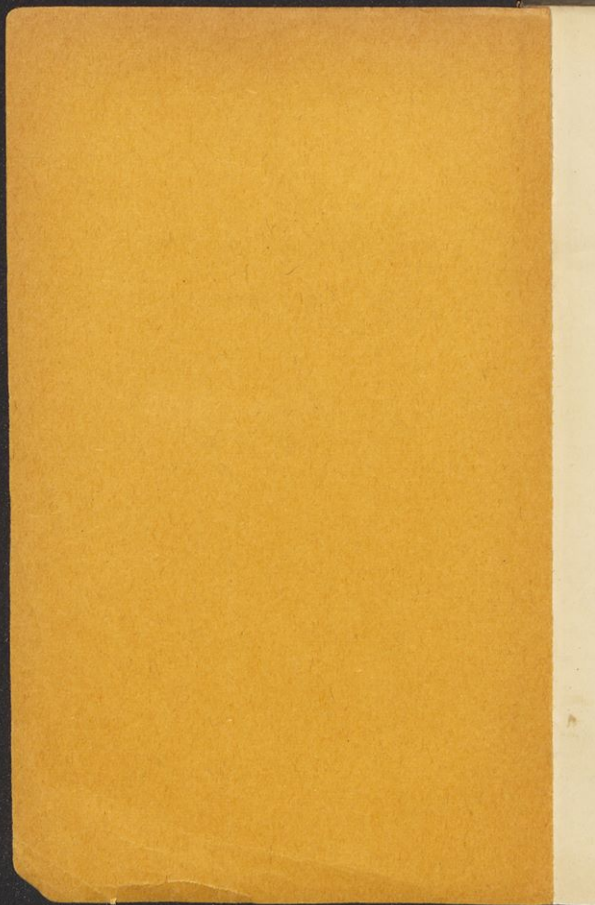

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

92158

Kmetski upori na Slovenskem

Spisal
Josip Mravljak

Kmetški upori na Slovenskem

**Spisal
Josip Mravljak**

**Popravljen in dopolnjen ponatis
iz »Večernika«**

Maribor 1940

V samozaložbi

92 158

92158

D13/53/1949

*Tiskala Mariborska tiskarna d. d., Maribor;
za tiskarno odgovarja Stanko Detela, ravnatelj*

Puntarski kmet

Slika iz začetka XVI. stoletja

Wydawnictwo
Książki i Sztuka

Predgovor

Pred tremi leti je izdala Slovenska Matica Kreftovo Veliko puntarijo. V uvodu ugotavlja pisatelj žalostno dejstvo, da Slovenci še nimamo zgodovinske študije o uporih slovenskih kmetov. Podrobnih razprav k temu vprašanju je — kakor kaže zadaj navedena literatura*) — priobčenih že razmeroma mnogo. Bilo je treba le vse zbrati in na novo obdelati.

Skoraj nemogoče je, vse arhivalno gradivo podvreči ponovnemu pregledu, ker je večina arhivalij v inozemstvu, mnogo jih pa sploh ni več mogoče najti; deloma so založene, deloma tudi izgubljene. Zato se je pisec omejil na tiskane vire razen v upor

* Izpuščena in neupoštevana sta dva prispevka:

a) Slovenec št. 266 od 19.XI. 1936 „Obso-
telsko ozemlje in kmečki upori“.

b) Razprava o km. upor 1515, ki izide
v časopisu 1939/zv. 3—4.

leta 1740., ki še doslej ni bil obdelan, in v uporü leta 1809., za katerega je bilo priobčeno le gradivo.

Delce žal ni tako popolno, kakor si ga bi marsikdo želel. Temu je pa krivo zlasti dejstvo, da večina manjših uporov ni obdelanih podrobneje, pri večjih pa ravno za gotova vprašanja, ki nas danes zanimajo, manjkajo spisi. Prepričan pa sem, da se bo v zasebnih (graščinskih) arhivih s časom našlo še marsikaj ali novega ali kot dopolnilo oziroma pojasnilo tu objavljenega.

Ako bo knjižica dala pobudo za podrobnejši študij slavne zgodovine naših prednikov in ako bo svoj delež prispevala za obuditev ponosa, da smo Slovenci sinovi kmetskega stanu, smo tudi opravili veliko delo.

V marcu 1940.

I. Vzroki uporov

Sicer ne edina, gotovo pa zelo, ako ne najbolj svetla točka v slovenski preteklosti so kmetiski upori. V času, ko je bilo v deželi domala vse javno življenje, gosposki stan, obrtništvo, meščanstvo, v velikem, ako ne pretežnem delu tudi duhovništvo tuje, je bil kmet edini reprezentant Slovencev. In če se je ta od vseh zatirani in izrabljeni, od Turkov oropani in od najemnikov oguljeni ubogi ratar brez tujega vodstva upal, postaviti se v bran svojim tlačiteljem, se mora to z ozirom na okolnosti ceniti pač neprijemno višje, kakor pa slični pojavi v Nemčiji, Angliji, Franciji in drugod.

Kmet in njegova pravica

Medtem ko so bili še za prvih križarskih vojn kmetje po veliki večini brezpravna raja in živ kapital zemljiškega gospoda, so se v naslednjih dveh stoletjih predvsem po prizadevanju

cerkvene gosposke prilike za kmeta vidno izboljšale. Prej suženj, je dobil polagoma nekoliko človeških pravic, predvsem glede lastnega zemljišča, ženitve in osebne svobode, potem pa so začeli njegove redne letne dajatve tudi zapisovati v tako imenovane urbarje, to so sezname vsega donosnega zemljišča in dajatev od teh zemljišč v denarju in v naravi. Namen tega zapisovanja je bil naravno ta, da bi nihče ne mogel podložniku svojevoljno zviševati dajatev in da bi i gosposka i nevoljnik vedela, česa se jima je držati.

Kljub tem zapiskom pa so v drugi polovici XV. stoletja nastopile takšne prilike oziroma neprilike, da se gosposka pri najboljši volji z dajatvami, določenimi v urbarjih, ni mogla več zadovoljiti. Dotlej je kmet po velikosti in donosnosti zemlje, ki jo je imel ponajveč v dosmrtni užitek, odrahtoval letno zemljiškemu gospodu redne dajatve, nekaj davka v denarju (činž), nekaj pa v žitu in malih služnostih (jajca, piščeta, kapune, sire, ovce, kozličke, prašiče, drva in drugo); razen tega je moral opravljati tlako, ki tudi ni bila pretirana. Med redne dajatve je še šteti desetino, ki se je

dajala cerkvi ali graščakom, ki so jo imeli od cerkve v zakup ali v zastavo. Med izrednimi dajatvami sta bili znatnejši naselnina in smrtnina, manjše pa laudemij, sodne takse, ženitne takse in upravnikove pristojbine.

Kmet in graščak

Urbarialne dajatve, torej činž, dajatve v naravi in tlaka, so bile prav za prav nezvišljive. Toda kaj je hotel zemljiški gospod, ko so pa njemu začeli predpisovati vedno večje zneske? Od kod naj jih vzame, ako ne od kmeta-podložnika, svojega skoraj edinega vira dohodkov? Skoraj, bi rekli, ker so nekateri imeli v zakup tudi mitnice, ki jih je bilo takrat mnogo, drugi dohodke od trgov in pod.

Stalno naraščanje dajatev pade v dobo vladanja cesarja Friderika III. Glavni vzrok so bili neprestani boji in s tem zvezani veliki stroški. Najprej je omeniti boj za dediščino Celjanov, ki je povzročil pri nas mnogo gorja. Komaj so bile te rane zaceljene, so morali čutiti kmetje divjanje Baumkircherjevih vojakov-najemnikov, ki so čakali na plačilo za ostale mezde. Sodobnik teh homatij,

koroški župnik Unrest pravi, da se je zgodila v deželi taka škoda, da je ni moči popisati. Potem so prišli vpadli Turkov, ki so ropali, požigali, odganjali živino in ljudi in pustili za seboj same pustote. Še ne dovolj tega, so prihruli potem Ogri, da pobežejo še to, kar je ostalo. Tako je razumljivo, da skoraj ni bilo kraja, ki bi ne bil več ali manj trpel od te ali one invazije. Proti vsem tem nasprotnikom pa sta morala cesar in dežela postaviti vojsko in se braniti, in ta vojska je stala mnogo denarja. Kdo naj bi te zneske plačal, če ne graščaki? In ker ti zopet niso imeli drugih dohodkov kakor od svojih podložnikov, je jasno, da so končno padla vsa bremena na ubogo paro kmeta, ki je že itak neposredno dovolj trpel.

Denar je moral biti, in hočeš nočeš, pravica ali krivica, nevoljnik — plačaj! Kajti tudi deželni stanovi, ki so končno sami bili graščaki, niso vlastelinov nič vprašali, od kod bodo ti dobili zvišane zneske: repartirali so zahtevane izdatke na gosposke. Tako je umljivo, da tudi dajatve, točno zapisane v urbarjih, niso mogle več držati.

Razen tega je moral v obrambo de-
žele vsak peti, deseti ali dvajseti mož
na vojsko (deželno brambo), domači
pa so morali dajati priprego, stano-
vanje in hrano vojakom. V okolišu
gotovih mest je oblast naložila kme-
tom še pomoč pri popravilu mestne-
ga obzidja, graščaki pa so odvzeli pod-
ložnikom staro pravico planinske pa-
še, lova in ribolova; prepovedano je
bilo kmetom tudi kupčevanje na de-
želi, kar je le škodilo domači obrti.

Deloma pa je zvišanje dajatev po-
vzročilo tudi dejstvo, da je po šte-
vilnih vpadih sovražnikov ostalo pre-
cej kmetij neobljudenih, pustih. So-
vražnik je ljudi in živino, kar se ni
rešilo pravočasno, odpeljal. Tudi ta
delež se je moral potem porazdeliti
na zasedene kmetije. Iz istega vzroka
so morale gosposke zvišati tudi tlako,
saj bi sicer ne bilo mogoče, vsega
dela pri gradu opraviti.

Brezuspešne pritožbe

Pri takih razmerah je povsem raz-
umljivo, da so kmetje postali nevolj-
ni in so se uprli plačilu zvišanih
davščin. Začeli so se shajati, da se
posvetujejo, kako in kaj ukreniti pro-
ti tem neprilikam. Naslavljali so pri-

tožbe na svoje gosposke, pošiljali so celo deputacije za odpomoč k cesarju, — vse seveda zaman.

Pa še en nedostatek moramo šteti med glavne vzroke nezadovoljstva kmetov: silno malomarno in pristransko, da krivično pravosodje, tudi na najvišjem mestu. Umljivo je še, če gospoda nikdar ni dala kmetu prav, pa če je imel stokrat prav, kajti takrat je pač veljal pregovor *quod licet Jovi, non licet bovi*. Toda če je v medsebojnih tožbah graščakov, pri katerih so nastopali kot priče i uradniki i kmetje, dobil pravdo oni, ki je dokazano vedno delal le krivice, je to vsekakor moralo vplivati demoralizujoče tudi na podložnike.

Tahijeve nasilstva

Konkreten takšen primer nam je v nekoliko poznejši dobi znan iz Tahoevega paševanja na Susedgradu l. 1566 (Susedgrad 10 km zapadno od Zagreba); ob marljivem, temeljitem brskanju v arhivih pa bi se sličnih primerov našlo gotovo še obilo tudi pri nas. Ko je graščakinja Heningovica izročila svojo polovico Susedgrada v upravo banu oziroma ogrski kraljevski komori, sta bila kot kraljevska delega-

ta in upravitelja na tem gradu imenovana Štefan Gerdak iz Filetinca in Ivan Djak iz Varaždina. Strahovita Tahova nasilstva nad kmeti so celo tema dvema zagrenila bivanje na gradu. Pa ne le, da je od kmetov izterjeval daleč preko mere, tudi njima, kraljevima zastopnikoma, ni hotel dati, kakor je velevala pogodba, na razpolago pol grada, temveč vsakemu le po eno sobico. Poročala sta kralju in komori o Tahovih krivicah, in ko je Heningovica (1567) zahtevala svojo polovico nazaj, je kralj določil komisijo, ki naj preišče razmere pri susedgrajskih podložnikih. Komisarja Gašper Draškovečki in Franjo Filipović sta zaslišala vse podložnike, katere je Tahih strahoval, in **ugotovila po 508 pričah** krivične in nezakonite čine Tahove, rezultat svoje preiskave sta sporočila vladi in vladarju **na 6 in pol metra dolgi listini**. Vse priče so potrdile, da je Tahih nagnal mnogo kmetov s kmetij samo zato, da je mogel nagraditi s posestvi svoje služabnike in podrepnike. Izpričali so, da je Tahih dal zapreti in umoriti Štefana, podkaste-lana Heningovice na Brdovcu, kljub temu, da ga je gosposko sodišče spoznalo za nedolžnega. Dokazali so, da

je dal Tahī vreči v ječo, tam vkleniti v verige in potem ugonobiti dvornika Heningovice, plemenitega Ivana Saboja in še mnogo drugih zločinov. — Res je bil nato Tahī pozvan na dvor na zagovor. Toda čeprav so bili s tolikimi pričami dokazani Tahiju vsi zločini, je vendar ostal za vse — nekaznovan in kljub vsem krivicam mu je bilo lastništvo nad polovico susedgrajskega vlastelinstva na novo potrjeno. Da, še več: dobil je še drugo polovico od komore za letnih 4.500 fl v zakup. S kakšnimi občutki so to vest sprejeli podložniki in koliko zaupanja so še imeli v kraljevo pravosodje in pravico sploh, si pač lahko mislimo. Pravijo, da so se že tedaj radi dali z zlatom okovati svečeniki boginje Pravede v okove, skozi katere ni mogel niti najstrašnejši krik preganjanega, in gotovo nič manj ni bila podkupljiva dvorna kamarila. Kam naj se je uboga para potem sploh še obrnil?

Potrpljenja je zmanjkalo

Radi neuslišanja svojih utemeljenih pritožb in prošenj so kmetje upravičeno začeli dvomiti v pravičnost in nepristranost gosposke, to tembolj, ker so se našli uradniki, ki za podložni-

ka sploh niso imeli srca. Izpraznili so mu zadnjo kaščo, odgnali morda zadnjega vola, ne računajoč, od česa naj kmetič živi, kako naj polje obdela. Takšno postopanje pa je moralo prignati tudi potrpežljivost najvdanejšega, najponižnejšega podložnika na vrhunec, in če je v skrajni sili, ko sploh druge možnosti več ni imel, segel po samopomoči in se uprl svojim tlačiteljem, je s tem hotel le dati duška dejstvu, da je tudi človek, ki hoče in mora živeti, ki ljubi svojo grudo in je tudi zaradi tiranstva brezsrčnih gospodarjev ne mara zapustiti. Da so se pri vsaki vstaji našli ljudje, ki so hoteli priliko izkoristiti in si na račun drugih izboljšati položaj, da so se na eni in na drugi strani godile zlorabe in so nastali izrodki, je povsem naraven pojav, ki je sicer na uspeh akcije vedno skrajno slabo vplival, ki pa pogleda na pravi smoter punta ne sme zavesti v napačno smer. Smoter punta je bil — vsaj pri prvih uporih, — prisiliti gospoda, da se bo držal tega, kar je zapisano v urbarjih, odpraviti novotarije in prehuda bremena, torej izboljšanje socialnega položaja.

Šele v drugi vrsti in bolj podza-

vestno so mislili tudi na to, da bi se sploh rešili vlastelina kot vmesne oblasti in priznavali le vladarja in njegove organe za svojo gosposko. Vse gibanje se je — vsaj na zunaj — vršilo pod geslom „za staro pravdo“, to je za tiste pravice in dolžnosti, ki so nek-
daj veljale.

II. Prvi manjši upori

Do resnih uporov proti gosposki v srednjem veku sploh ni moglo priti; saj so bili podložniki brezpravna raja, s katero je gospod razpolagal po mili volji. Tudi se je položaj kmetom nekoliko izboljšal in že zaradi tega ni bilo povoda za nasprotovanja ali pobune. Šele zvišanje davkov, ki pa je bilo bolj v zvezi z razvrednotenjem denarja, je dalo pobudo za prvi znan primer, tako imenovani stiški upor leta 1358. Kmetje so odpovedali samostanu pokorščino, ker jim je opat Nikolaj zvišal naklade. Upor pa ni bil nasilen in so se kmetje s samostanom kmalu pobotali.

Da so veliki inozemski kmetijski punkti (Žakerija v Franciji 1358. ter oba upora na Angleškem 1381. in 1450.) ostali pri nas brez vsakega odmeva, o tem pač ni dvoma. Saj niti 400 let pozneje francoska revolucija ni mogla vzdramiti našega ljudstva k pravi

zavesti za socialne pravice. Zato moramo smatrati vse naše kmečke punte za povsem regionalne upore, reakcije proti prehudemu izrabljanju po vlastelinih.

Prvi pomembnejši upor na Slovenskem je bil leta 1478. Ziljski punt. Vzrok upora je bil, ker je ortenburški oskrbnik zahteval dvojno naselnino, to je pristojbino za vmeščenje na kmetijo. Kmetje so se seveda branili plačati novo davščino, pa jih je zato dal vicedom nekaj zapreti. Nato so se dogovorili, da napravijo v svojo obrambo močno zvezo („bund“). Prvo zborovanje so imeli o Veliki noči (1478.) v beljaški okolici, tam so sprejemali tudi nove člane. Zasadili so v zemljo dva kola in privezali počez gol meč. Potem so stopili mož za možem pod meč, položili nanj prste in prisegli zvestobo zvezi („puntu“). Za poglavarja zveze je bil izbran Peter Wunderlich, ob strani pa mu je stal veččlanski odbor, sestavljen iz kmetov in rokodelcev. Vsakdo, ki je bil sprejet v zvezo, je moral plačati 6 fenigov pristopnine. Pristop k zvezi je bil prav za prav obvezen, kajti sestavili so tudi nekaka pravila, ki so med drugim določala, da kdor ne bi

pristopil, naj ne bi imel pravice do skupnega imetka, njemu naj nihče ne da ognja, če bi mu ugasnilo ognjišče, in če umre, naj se ga ne pokoplje. Tudi za duhovnike je bila določba, kateri ne bi pristopil, ne dobi niti davščin, ki mu sicer gredo, niti drugih darov; tudi so si pridržali pravico jih vmeščati in odstranjevati. Dlje pravi pravilnik, da tudi cesarju ne bodo dajali višje mitnine in višjih naklad, kakršne so bile pred 100 leti; kdor pa bi storil drugače, bo kaznovan na telesu in na imetju.

Drugi namen punta poleg glavnega, da se zavarujejo proti novim davkom, je bil ta, da storijo potrebne korake za obrambo proti Turkom, ker tega gosposka ni hotela oziroma ni mogla storiti. Pravili so celo, da je cesar njihova pravila potrdil in so vabili duhovnike, meščane in gosposko k pristopu.

Naravno je povzročila ta zveza veliko razburjenje med gospodo in posestniki. Poročali so cesarju v Gradec, kaj se godi po Koroškem in dobili povelje, da z uporneži strogo postopajo. Toda kmetje se cesarjevemu povelju, da se razidejo, niso vdali, temveč so razširili svojo zvezo vsepovsod.

Medtem pa so prihruli dne 26. julija Turki iz Primorskega preko Predela v Kanalsko dolino. Puntarji so sklenili, postaviti se Turkom v bran in jih pregnati, da bi mogli potem reči, češ oni so deželo rešili. Pri Kokovem se je zbralo 3000 puntarjev pod vodstvom kmeta Matjaža. Toda ta vojska ni bila za boj sposobna, najmanj pa proti urnim turškim jezdecem, ki jih je bilo baje 30.000.

Kmetom je dan pred bitko upadel pogum in se jih je ponoči večina razbežala. Ostalo je le 600 mož, ki so se hoteli braniti na utrjenem kraju. Toda Turki so jih zajeli od zgoraj z vrha in spodaj od Zilice, 400 so jih posekali, druge pa so polovili; le prav redki so ušli. „Punt“ je bil uničen. Po odhodu Turkov pa so še gosposke obračunale z ostalimi, mnogo kmetov polovile in jih kaznovale.

Upor v Škofji Loki

Medtem ko bi bil ziljski punt utegnil postati oblastnikom nevaren, ko bi se ne bili Turki pojavili tako rekoč kot rešitelji iz zagate, je bil naslednji, škofjeloški upor leta 1490. bolj nedolžen in nenasilen. Uprli so se podložniki brižinskega škofa v Loki, že-

leznikih in Selcih in se pritožili zaradi neznosnih davkov. Škof je poslal svoje svetovalce v Loko, naj preiščejo razmere, podložnikom pa je v pismu pojasnil, da zahtevajo nove davke deželni stanovi in cesar, ne pa škof zase. Odredil je tudi, naj kmetje iz poedinih županstev sami izvolijo zaupnike, ki bi naložene davke pravilno porazdelili. Kako je bilo dalje, ne vemo.

Odpor v Gornjem gradu

Pet let pozneje, 1495, so se uprli podložniki gornjegrajski in odrekli ljubljanskemu škofu dolžne davščine. Škof Krištof Rauber (1493—1536) je prosil papeža Aleksandra VI. za pomoč, in ta je imenoval za komisarja ljubljanskega stolnega prošta in stolnega dekana, naj gresta v Gornji grad, pokličeta uporne kmete pred se in jim zapretita hude cerkvene kazni, ako ne bi izpolnjevali svojih dolžnosti. Več tudi o tem ne vemo. Vidi pa se, da je povsod med ljudstvom vrelo zaradi novih davkov in da je bilo treba le pravega povoda, pa bi izbruhnil požar.

III. Slovenski kmečki punt 1515

Leta 1514. je bila na Ogrskem vstaja, ki je končala s popolnim polomom kmetske vojske. Sicer smo sosedje Ogrski, vendar se zdi, da slovenski kmetiski upor naslednjega leta ni imel prav nobene zveze z omenjenim.

Prvo gibanje kmetov se je začelo na Kranjskem in sicer že mesca januarja; kajti kranjski delegati so na seji deželnih stanov 2. II. 1515 v Gradcu že poročali, da se je v izvestnem delu Kranjske nezadovoljstvo zaradi novega deželnega davka zelo razširilo in da to dela stanovom skrbi. Vendar je bil novi deželni davek le posredni povod: neposredni vzrok pa je bilo nečloveško ravnanje graščaka Jurija Turna na Kočevskem.

Vsa poročila se strinjajo v tem, da je bil Turn velik oderuh in nasilnež. Pobral je n. pr. od mest, trgov in duhovščine svojega vlastelinstva naložene davke, ni jih pa deželi odrajal.

Posegal je v pravice drugih in se ni zmenil niti za cesarske mandate niti za razsodbe sodišč. Pleterski kartuziji je popolnoma izropal tri vasi, odgnal 150 kosov lepe živine, vse, kar je v hišah našel, je pokradel, kmete pognal na ogrsko ozemlje, one pa, ki so se postavili v bran, je zaprl in izpustil šele proti odkupnini. Tudi cesarski mitnici v Kostelu je pobral neke zaplenjene konje in tovore, mitničar in njegovi ljudje pa so jedva ušli preko Kolpe na Hrvatsko.

Takšna in še hujša nasilja so morali prenašati tudi Turnovi podložniki. Da se ga rešijo, so segli po samopomoči. Zbrali so se, ga napadli na njegovem gradu in ga ubili; prav tako so ubili tudi njegovega upravitelja Stersena.

Neposredni povod upora torej niso bili davki, ampak nasilnosti graščaka Turna.

Uporni duh se širi

Zgled je bil dan, kmalu so ga posnemali po drugih graščinah. Iskra upora se je hitro širila, saj je bilo povsod netiva dovolj. Priključili so se uporu podložniki okoli Ribnice in Galenbergga, ki že prej niso hoteli plačati davkov, dalje podložniki cesarske

graščine Polhov Gradec, ki so odrekli Gašperju Lambergerju pokorščino in oboroženi silili druge kmete, da se jim pridružijo. Sledilo je ljudstvo iz graščin Škofje Loke, Radovljice in Bleda. Tu se je postavil na čelo gibanja kmet Klander, ki je pravil, da govori iz njega sv. Duh in da ima privide. Blagoslavljal je tudi križe in podobe, na katere so morali vstaši prisegati in katere so potem nosili seboj na pohode kot bojna znamenja. Tudi briksenski podložniki iz Bohinja so se pridružili, predloživši svoji gosposki pritožbe proti novim davščinam, „das vor nit gewesen ist“. „Za staro pravdo“ je bilo geslo upornikov.

Najprej so se zbrali kmetje iz radovljiške gosposke in izjavili, da hočejo biti cesarju zvesti, če jih pustijo pri starih pravicah, ki so jih bili imeli še za prejšnjega cesarja. Potem so se priključili podložniki iz okolice Kranja, Kamnika, Bleda in drugi; zbralo se je okoli dvajset tisoč upornikov.

Na zborovanju so ugotovili v glavnem te-le pritožbe proti postopanju graščakov: 1. za gotove voznje so dali prej graščaki določeno količino vina, zrna in denarja; sedaj so te pro-

tidajatve ukinili, roboto pa obdržali; 2. pri prodaji dvorca, njive ali travnika zahteva graščak desetek, prej tega ni bilo; 3. za novo postavljeno hišo se mora plačati davek 12 š, prav tako za kmetški mlin; 4. prej se od planšarske kmetije ni plačalo nič, sedaj se mora oddati določeno število sirov; 5. prej je smel kmet v nekaterih potokih ribiti (zlasti v Bistrici in Savi, ki sta polni rib), sedaj je to prepovedano; 6. gospoda zahteva novo roboto, da morajo kmetje dovažati in odvažati ribičem mreže, sode in drugo; 7. vsaka kmetija je morala plačati zaradi benečanskih vojn po 14 fl vojnega davka.

Kmetje so skušali pridobiti na svojo stran tudi nižjo duhovščino, mesta in trge, zdi se pa, da brez uspeha. Edino trg Železniki se je pridružil gibanju in bil zato pozneje kaznovan z odtegnitvijo trških privilegijev za nekaj časa.

Ko so stanovi videli, da se vstaja širi, so skušali z dobrotnim posredovanjem kmete potolažiti in tako celi pokret potlačiti. Opozorili so tudi cesarja na nevarnost gibanja. Na deželnem zboru na Dunaju 20. marca so kranjski stanovi zahtevali od ce-

sarjevega zastopnika krškega škofa Mateja Langa, da pošlje tri ali štiri vplivne može kot posredovalce na Kranjsko, ki naj kmetom predložijo puntarijo kot uporniško in kaznivo dejanje ter jih pozovejo k redu z obljubo, da bodo vse pritožbe preiskali in storili potrebne ukrepe. Vlada pa naj bi izdala povelje za zbiranje vojske proti puntarjem in tudi cesarski upravitelji bi se morali oskrbeti z orožjem in topovi.

Cesarske komisije posredujejo

Cesarjev namestnik je res poslal v prvi polovici aprila komisijo na Kranjsko, kjer je bilo blizu Ljubljane zbranih 5—6000 puntarskih kmetov. Komisija je skušala posredovati, bilo pa je zaman, ker kmetje niso popustili od zahtev. Po odhodu komisije so kmetje poslali deputacijo v Augsburg k cesarju. On jih je poslušal in jim potem naročil, naj se vrnejo in rečejo doma, da puntarji položijo orožje in se razidejo, on pa da bode svojim upraviteljem ukazal, da ne smejo nikogar obremenjevati preko stare mere.

Tak ukaz je poslal cesar tudi kranjskim stanovom z naročilom, da ga razglase in povedo, da pride posebna

cesarjeva komisija, ki ji bo treba predložiti vse pritožbe. Cesarjevo pismo pa ni imelo nikakega uspeha, nasprotno, vicedomskega sla so kmetje pretepli, pismo zasramovali in tudi komisarjev niso hoteli več čakati, še manj seveda položiti orožje. Domneva se po neki instrukciji od 25. aprila, da so upor zanetili ali vsaj podpihovali Benečani, ki so prav takrat hudo pritiskali na Avstrijo pri Gorici in Gradiški.

Naskok na gradove

Kmetje so potem imeli več zborovanj. Eno je bilo 14. maja v Novem mestu; udeležilo se ga je tudi precej meščanov. Dogovorili so napad na več dolenjskih gradov. Najprej so napadli turen Težko vodo pri Novem mestu. ga zavzeli, opleni in zažgali. Nato so se lotili Mehovega, ki so ga s pomočjo nekega odpuščenega vojaka kmalu zavzeli. Oba graščaka Mindorferja so ubili, nikomur niso prizanesli; celo graščakinjo so prisilili, da je oblekla kmetška oblačila in šla na polje delat. To je bilo 17. maja. Za tem so napadli grad Čušperk in ga tudi zavzeli. Vse orožje in strelivo iz gradov so odpeljali in uporabili, žito razdelili,

vino izpili, kar pa jim ni služilo v rabo, so razbili, ribnike razdrli, gradove zažgali.

V teh dneh (17.—19. maja) je zasedal deželni zbor v Ljubljani. Že prej se je bil obrnil do Štajercev in Korošcev za pomoč. Sam je sklenil, oborožiti 200 konjenikov. Splošen poziv ni bil mogoč, ker so plemiči imeli gradove s svojimi vojaki zasedene, pa jih niso hoteli zapustiti. Čim pa bi bila štajersko-koroška vojska v Celju, naj bi se zbrala tudi vojska kranjskega plemstva in se pridružila.

Medtem se je upor že razširil tudi preko Save na Štajersko. Kmetje v celjski grofiji in v vlastelinstvih Planina, Kunšperk, Bizeljsko, Podsreda, Podčetrtek in Statenberk so se pridružili upor. In dalje je šel val vstaje proti severu, preko Drave skoro do Gradca in proti zahodu na Koroško. Na Kranjskem so vstaši zapored zavzeli gradove Rukenštajn, Mokronog, Boštanj in druge. V ta čas (mesec junij) je staviti tudi zavzetje Brežic po kmetih, pri čemer so uporniki ubili 50 oseb, med njimi stotnika Klisa in 8 plemičev, zavzeli grad ter zažgali mesto.

Pritožbe cesarju

Na Štajerskem so imeli kmetje na več krajih podobna zborovanja; glavno je bilo koncem maja v Konjicah. Tam so določili svoje zahteve in pritožbe, obsegajoče 13 točk. Navedemo jih nekaj: 1. davke so zahtevali vlastelini po dvakrat, celo trikrat na leto, vsakokrat po 1—2 fl; dozdevno ta denar ni prišel v cesarske blagajne; 2. roboto je gospoda povsod naložila preko mere; 3. postopek v primeru smrti je oderuški, ker graščak pobere vse (smel bi vzeti le enega vola in zahtevati nekaj malih služnosti); 4. sodne denarne kazni so krivične, ker vse gleda le, da nagrabi mnogo denarja. Zato celo tatove in čarovnice izpuščajo proti odkupnini; 5. mere za vino in žito so zvišali, prav tako desetine, nove mitnine, nenavadne globe, omejitve svobodnega ribolova, ribarjenja, paše itd.; 6. mnogo gosposk grozi podložnikom tudi z odvzemom gruntov (brez posebnega razloga), kar ljudi silno razburja itd.

Odposlali so pritožbo cesarju v Gradec in je 31. maja deželni glavar Dietrichstein delegiral četvorico odličnikov v Konjice na pogajanja. Kmetje

so obljubili, da bodo začasno mirovali in nikogar več silili oziroma sprejeli k puntu, da bodo vrnili medtem zavzeta gradova Podčetrtek in Pilštanj, o povzročeni škodi pa naj razsodi cesar sam. Kaj pa so komisarji kmetom obljubili, ni znano; akti so se izgubili (?). Tudi o kakem uspehu pritožbe ni znano nič, najbrž se sploh ni predložila na odločujočem mestu. Kmetje, ki itak gospodi niso mnogo zaupali, so ostali naprej pod orožjem in strahovali graščake. Ta čas so zavzeli grad Zbelovo in samostan v Studenicah, ki so ga oplenili, z redovnicami pa so zelo grdo ravnali.

Upori po Koroškem

Tudi na Koroškem se je punt zelo širil, zlasti v Labodski dolini. Pri Puštrici se je 1. junija zbralo 3000 kmetov, središče upora pa so bile Roje. Ko je prišel k njim komisar iz Celovca, so izjavili, da ne nameravajo storiti nikomur nič žalega, želijo le božjo pravico in cesarskim komisarjem biti na odgovor. Tudi v Junsko dolino se je upor razširil, potem dalje v Ziljsko dolino in na sever do Strasburga. Cesarska komisija je iz-

dala 10. junija iz Celovca proglas na narod, da naj se ne pridruži puntarjem, temveč pove svoje pritožbe komisarjem v Celovcu.

Ponovno je izdal cesar 11. junija razglas, v katerem poziva kmete vseh treh dežel, da se razidejo in ne zbirajo več. Pritožbe je predložiti komisarjem v Velikovcu. Če kmetje ne bi ubogali, naj prelati, plemstvo, mesta in trgi pripravijo vojsko, da na povelje cesarskega stotnika gredo nad upornike. Niti komisarji, niti deželni stanovi pa niso pri puntarjih nič opravili.

Medtem so stanovi zbirali vojsko; komaj 450 mož so zbrali v Velikovcu, in še ti niso bili popolnoma zanesljivi, kajti pešci niso hoteli iti nad kmete. Stanovi so poslali te čete najprej proti Št. Vidu; to mesto pa se je dolgo branilo, vojsko sploh sprejeti v svoje obzidje. Od tod je šla vojska v Beljak, kjer jo je dosegel Žiga Dietrichstein in se ji postavil na čelo. V kratkem je kmete premagal in razpršil, nekoliko vasi požgal in dal par krivcev usmrtiti. Najprej so se vdali bekštanjski podložniki in prisegli zvestobo; to je bilo 21. junija. Kmalu potem so sledili še drugi.

Z uporniki na vešala

V tem je zavrelo severno od Drave pri Vovbrah, Ebersteinu in Hüttenbergu; rudarji so se pridružili kmetom. Zavzeli so trg Altenhofen, tudi posadka na gradu se je vdala. Prav takrat je prispela Dietrichsteinu pomoč od cesarja, 300 pešcev; združili so se s stanovsko vojsko in udarili na Altenhofen. Kmetje so se morali vdati in podvreči, nakar so čete napravile red še v Labodski dolini. Pri Rojah so premagali zbrane kmete in vzpostavili zopet red. Podjunski uporniki so se zbrali pri Velikovcu in zasedli most. Tudi te so stanovske čete potolkle in privedle k pokorščini. Povsod so z ujetimi voditelji postopali brez usmiljenja: obesili so jih brez sodbe na najbližje drevo.

S tem je bila vstaja na Koroškem zadušena, na Štajerskem in Kranjskem pa je bil položaj še neizpremenjen. Še 12. julija so zavzeli kmetje gradova Kunšperk in Podsredo ter Bizeljsko (last krškega škofa), na Kranjsko pa je vnovič prišla posredovat cesarska komisija, zopet brez uspeha. Vstaši so skušali zavzeti še grad Črnelo pri Domžalah; odgnali so živino,

zažgali pristave in razdejali ribnike, gradu pa niso mogli zavzeti. Tudi gradu Ortneka niso dobili, ker jih je graščak Lamberg s pregovori toliko časa zadrževal, dokler ni zbral nekoliko vojakov in ž njimi razpršil kmete. Zavzeli pa so Auerspergov grad Najdek.

Herberstein na delu

Za poveljnika vojske proti štajerskim in kranjskim puntarjem je bil medtem določen Jurij Herberstein. Z maloštevilno vojsko, ki jo je imel, se je obrnil najprej proti kmetom, ki so bili zbrani v okolici Gleisdorfa in jih deloma pobil, deloma razpršil. Nato se je obrnil na jug in zavzel grad Viltuž, ki je bil tudi v kmetskih rokah. Od tod je krenil ob Dravi gor, si izsilil pri Vuzenici prehod čez Dravo in potem blizu Vuzenice pobil zbrane kmete (koncem junija). Dalje je vodil vojsko proti Celju in ga brez odpora zasedel. Grad pa je bil v posesti puntarjev. Nato je prišlo med kmeti in Herbersteinom do bitke, ki je končala s popolnim porazom upornikov; padlo je 2000 kmetov, po drugem zapisku pa samo 700. (Mitteil. 23/126).

To je bilo prve dni julija. Vojska, ki jo je vodil Herberstein, je bila sestavljena tedaj v Celju iz 900 mož konjenikov in pešcev, katere so najeli štajerski stanovi, 400 mož iz Koroške in 200 konjenikov, najetih na račun kranjskih deželnih stanov, skupaj torej 1500 vojakov.

Upori zadušeni

Ko je dobil Herberstein še nova ojačenja (okoli 1000 mož), je krenil proti Savi. Pri Rajhenburgu je 22. julija prepeljal vojsko na Kranjsko, kam pa se je potem obrnil in kaj vse je storil, tega ne vemo, poročila manjkajo. Gotovo pa je, da je upornike povsod potolkel in jih prisilil k pokorščini svoji gosposki. Koncem avgusta je bil upor tudi na Kranjskem docela udušen in mir vzpostavljen.

Voditelji upora so se deloma poskrili, deloma so zbežali na Benečansko, deloma pa so bili ujeti.

Zadnji boji so se vršili pri Brežicah v septembru. Žiga Dietrichstein je s svojimi dobro oboroženimi konjeniki napadel tam zbrane zadnje kmetske upornike in jih popolnoma potolkel.

Mnogo so jih pobili, nekoliko ujeli in potem usmrtili.¹⁾

S tem je bil veliki kmetški upor popolnoma udušen, sledile so še kazni za uporneže, ki so morali vso povzročeno škodo povrniti in še plačati nove, večje davke. To utegne tudi biti glavni vzrok pustot, ki se poslej pojavljajo v urbarjih.

Konec leta so bili glavni voditelji upora na Gorenjskem, neki Zuzuk, kmet Klander in golšavi krojač iz Radovljice še zaprti v Ljubljani. Za nje so zahtevali stanovi smrtno kazen. Ali se je to izvršilo, pa ni znano.

Tako je končal prvi veliki slovenski kmetški punt, ki bi bil mogel postati takratnim mogotcem nevaren, ko bi bili imeli kmetje dobro organizacijo, enotno vodstvo in boljše orožje. Cesar se je trudil, da bi odstranil vzroke nezadovoljstva. Stanovi o tem niso hoteli nič vedeti: bridka izkušnja jih ni nič naučila, — ničesar tudi niso pozabili.

¹⁾ Zadnjih bojov pri Brežicah najbrž ni bilo; o njih poroča le eden vir, ki pa ni povsem zanesljiv.

IV. Hrvatsko-slovenski upor 1573

Naslednji kmetski punt, ki se je vršil leta 1525., je omejen v glavnem na Gorenje Štajersko, zato o njem tukaj ni treba razpravljati. Šele, ko so bile vse rane zaceljene in posledice zadnjega upora pozabljene, so se skupaj s hrvatskimi pobunili tudi naši posavski kmetje.

Kot vsem prejšnjim in poznejšim kmetskim gibanjem, so bila tudi velikega hrvatsko-slovenskemu uporu posredni, a glavni vzrok velika bremena, naklade, davki in tlaka, s katero je gosposka pritiskala na kmeta; neposredni vzrok pa je bil nečloveško ravnanje graščakov s podložniki. Glavno pozorišče upora je bilo vlastelinstvo Susedgrad, severno od njega stubiški okoliš in še dalje kranjski in štajerski predeli ob Savi.

Gospodar na Susedgradu (10 km zahodno od Zagreba) je postal l. 1566

po mnogih neprilikah in borbah z graščakinjo Heningovico madžarski plemenitaš in poveljnik konjenice v Kaniži Franc Tahí. Deloma zaradi prejšnjega spora s Heningovico, v katerem so se tudi kmetje odločno postavili proti novemu graščaku, deloma že po svoji madžarski in vojaški naravi, deloma pa iz pohlepa in zlobe je Tahí strašno grdo, neusmiljeno oderuško ravnal s svojimi podložniki. Tahí je imel poleg vlastelinstva Susedgrad v lasti tudi graščino Statenberg pri Makolah. Kako nečloveško je ravnal s svojimi tamk. podložniki, naj v kratkih obrisih pojasnijo sledeči primeri.

Tahíjeve sleparije

Ce je Tahí zvedel, da ima kdo denar, mu ga je moral „posoditi“ na povračilo „na Nikolovo“. Tako je zaman čakal na povrnitev 11 fl in 20 tolarjev Juri Kelner iz Sp. Makol, Janže Kotnik iz Črešnjevca na 5 funtov denarjev, Doroteja Cvirner (tudi iz Črešnjevca) na 100 fl, Mihael Močangrad mu je posodil 700 fl, Pavel Bohorič 400 fl in še mnogo drugih.

Čeravno plemič, se ni sramoval, izposoditi si denar od kmetov; pa tudi de-

lavcem zaslužka ni hotel izplačati. Dolgoval je Filipu Tkalcu iz Sp. Makol na delu 30 tolarjev, Filipu Lončarju za dobavo lončene posode v 4 letih za gradove Statenberg, Susedgrad, Stubico in Jablane (20 fl in precej naturalij), Simonu Varhiču 20 fl, majarci Katri plačo 4 let, Urbanu Kovaču zaslužek 15 let itd.

Če so se podložniki protivili izvršiti kakšno neobičajno ali brez pravice predpisano delo, so jih z najraznovrstnejšimi sredstvi k temu prisilili. Štefana Lončarja iz Makol so prisilili, da je moral delati opeko, zaslužka mu pa sploh niso hoteli plačati. Tomaž Uršič s Pohorja je dobil povelje, da mora tega in tega dne ustreliti jelena in ga pripeljati. Ker se mu to ni posrečilo, so ga vrgli v ječo in je moral plačati 12 tolarjev globe. Juri Krašič iz Zg. Makol se je branil, izvršiti neko krivično zahtevano vožnjo, pa so ga pahnili v ječo in ga kaznovali na 30 čebrov vina, in še več sličnih.

Mnogo je bilo tudi pritožb, da je v najdražjem letu 1570. zahteval dvakrat dajatev v pšenici; bogatemu Andreju Krojaču so odvedli biriči preko že plačanega davka še dva vola, kravo in konja, Jurija Pistorja iz Laporja je

upravitelj prisilil, da je moral plačati 25 fl za plačila nezmožne podložnike, Filipu Zorku iz Lukovnjaka so vsilili župansko čast, in ker davkov ni mogel zbrati, je moral sam od svojega položiti 52 fl.

Še drugih sredstev se je poslužil Tahi, da je prišel do denarja, ki mu ga je vedno primanjkovalo. Kmetje so morali zanj brezplačno voziti živež v mesto in ga tam prodajati po ceni, ki jo je določil Tahi in je bila višja od tržne cene. Kdor ni izkupil izračunanega zneska, je moral razliko poravnati iz svojega. Tudi je dal Tahi isto kmetijo istim posestnikom večkrat v zakup, čeprav so jo imeli na doživetje, samo da je lahko zahteval desetek in takse (Martin Kotnik iz Hrastovca, Janže Zlodej iz Macolja, Matija Žumer iz Jelovca itd.).

Pa to graščaku še ni zadostovalo. V mnogih primerih se je poslužil kratkomalo ropa. Mihi Brumnu iz Sp. Makol so odpeljali trikrat po par volov za davke, in potem še konja. Martinu Urbanu iz Lač so brez vzroka odpeljali konja, in ko se je pritožil, je bil še kaznovan. Mihi Kotniku iz Dol je sam Tahi odvzel 90 tolarjev in dal odpeljati enega konja, tri kra-

ve, 15 prascev, 15 koz in 15 ovac. Urbanu Kovaču iz Koprivnice so odvedli dva konja, štiri krave in enega vola, itd.

Nekoliko teh primerov smo obravnavali natančneje zato, da na konkretnih slučajih pokažemo, kakšne krivice, dognane po uradnih preiskavah, so se godile podložnikom in ker za druge upore, katerih vzrok pa je bil prav slično brezsrdno ravnanje gosposke, tako podrobnega arhivalnega gradiva nimamo na razpolago.

Sličnih pritožb je bilo samo iz statenberške graščine še nešteto. Vse to in še huje je počenjal Tahi s susedgrajskimi podložniki. Pozval jih je na tlako, moške in ženske. Če mu je katero dekle bilo všeč, ga je dal po slugi odvesti v grad, kjer je postala žrtev njegove strasti. Takih zločinov je komisija ugotovila štirinajst. Mladi Gabrijel Tahi je Pavlu Jurkoviću iz Brdovca razrezal obraz in mu iztaknil oči. Siromak je romal, čim je okreval, k nadvojvodi v Gradec in se pritožil. Sodna razprava je bila 1574. v Gradcu in je obsodila Gabrijela Taha na 1853 fl odškodnine, toda Jurković je dobil po dolгих pritožbah komaj 800 fl. In takih primerov je bilo več.

Dolgo so kmetje prenašali Tahijeve hudobije, potem pa so sklenili, poiskati si pravice pri vladarju. Statenberški podložniki so že leta 1571. sestavili pritožbo na nadvojvodo Karla, ki pa ni imela nikakih uspehov. Voditelji kmetov susedgrajskega in stubiškega vlastelinstva so se zbirali pri župniku Ivanu Babiću v Brdovcu, ki je bil njihov prijatelj in somišljenik in je za nje sestavil pritožbo na kralja. To pritožbo je s prošnjo za odpomoč neslo posebno poslanstvo na Jurjevo 1572 na Dunaj cesarju. Komaj pa so odšli, je tudi že izbruhnil splošni upor susedgrajskih podložnikov. Navalili so na Susedgrad, ga zavzeli in iztirali Tahove sinove in služabnike, s pristave pa so odgnali konje, govedo in svinje in si plen razdelili med seboj. Odbili so potem še Gabrijelov poskus, zopet se polastiti gradu. Poleti so izvršili tudi napad na Dolnjo Stubico in prisilili Štefana Tahija in njegove ljudi, da so se umaknili; tudi tu so ugrabili vso živino. Značilno je, da sta bila pri teh dogodkih kraljeva upravitelja Horbinović in Bakšaj na strani kmetov, prav tako tudi Gregorijanec in vdova Heningovica.

Upor na Statenbergu

Kmalu nato je prišlo do upora tudi na Statenbergu. Ker je bila prošnja za odpomoč, poslana na nadvojvodo, brezuspešna, so se začeli kmetje na skrivnem shajati in se pripravljati za upor z orožjem. Vse se je vršilo zelo tajno in manjka tudi o napadu na grad točnejših poročil. Vse kaže, da so se s pomočjo grajskega vojaka Nikole Koprive, ki že 10 let ni dobil plače za svojo službo, zvijačno polastili gradu v pozni jeseni 1572. Statenberški grad je bil takrat poln raznih dragocenosti, finih turških preprog, dragocenega orožja in konjske opreme, zlatih oklepov in z zlatom obloženih uzd, 20 skrinj polnih raznih dragotin. Toda kmetje si niso prisvojili nič, — hoteli so se le rešiti svojih tlačiteljev in krvosesov. Ko so si grad osvojili, so se vsi za boj sposobni moške pridružili drugim puntarjem iz Spod. Štajerske.

Medtem so zahtevali hrvatsko-slavonski stanovi od kralja, da se gibanje kmetov v susedgrajskem in stubiškem vlastelinstvu zatre s silo. Pa tudi kmetje niso ostali brezdelni. Poslali so kralju poslance, ki naj opravičijo njihovo postopanje, obenem pa

so se pripravljali na odločilni udar. Konec leta 1572. so se začeli po vojaško organizirati. Tedaj pa borba že ni veljala več Tahiju samemu, temveč vsej gospodi brez razlike. Namesto „proč s Tahijem“ so oznanjali geslo „za staro pravdo“ po vseh graščinah zapadno od Zagreba, hrvatskih in slovenskih.

Kmetje so hoteli postaviti v Zagrebu svojo vlado, ki naj bi bila v soglasju s cesarjem. Zahtevali so odpravo tlačanstva in stanovskih predprav, odstranitev davčnih izterjalcev, odpravo carine in mitnine, svobodno trgovino itd. Obljubljali so, da bodo sami pobirali davke in skrbeli za obrambo meje proti Turkom. Že iz navedenega se jasno vidi, da so se v njihovih zahtevah skrivali osnutki idej, ki jih je zastopala pozneje francoska revolucija. Samo po sebi se razume, da so se plemiči tega ustrašili in naenkrat so se znašli vsi bivši nasprotniki v skupnem taboru in skupni borbi proti kmetom.

Prvo, kar so kmetje storili po razglasitvi svojih zahtev, je bilo, da so izvolili vlado treh mož. Na čelu je bil Matija Gubec, poleg njega pa Ivan Pasanec in Ivan Mogaić. Vojski so po-

stavili na čelo Ilijo Gregorića kot vojvodo, njemu v pomoč pa 11 (ozir. 12) kapetanov. Ilija je bil izurjen vojak, ker je dolgo časa služil v hrvatski krajini in bil dvakrat ujet od Turkov, obakrat je ušel.

Kmetska zveza si je nadela ime „moška puntarija“, njenih članov odznak pa je bil „zimzelen“ ali bršljan, ki so ga nosili za klobukom. Sprejem v zvezo je bil skrivnostno-slovesen: pristopajoči je moral vstopiti z desno nogo v začrtan krog in slovesno priseči zvestobo in pokorščino puntarskim vodjem.

Ilija Gregorić je kot izkušen vojak kmalu uvidel, da s hrvatsko kmetsko vojsko samo ne bo moči doseči trajnih uspehov. Zato je poslal agitatorje v sosedno Kranjsko in Štajersko, in ti so kmalu pridobili prebivalstvo jugovzhodnega kota Štajerske in vzhodnega dela Dolenjske. Ni pa bilo mogoče pritegniti Uskokov, ki bi bili kot dobri vojaki zelo dobrodošli. Iz slovenskih krajev se je zbrala vojska, ki je štela okoli 16.000 mož, oboroženih s kiji, kosami, cepci, sekirami in sličnim orodjem.

Dne 29. januarja 1573 je bila vsa vojska pripravljena za udar. Ilija jo

je razdelil na tri dele: eden bi ostal in operiral pod Susedgradom, druga dva bi taborila med Cesargradom in Zabokom. Ilija Gregorić si je napravil bojni načrt, po katerem je nameraval z delom vojske iti v Brežice, kjer bi se mu pridružila slovenska vojska in bi tako pomnožila njegove sile. To pomnoženo armado bi razdelil na dve manjši: ena bi prodirala preko Krškega in Kostanjevice na Novo mesto in se pomnožena z Uskoki vrnila preko Metlike v Samobor, drugi oddelek pa bi korakal na Sevnico, Radeče, Laško in Celje in povsod pridobil kmete k puntu. Z ojačeno silo bi se potem preko Rogatca vrnil v Cesargrad.

Očitni upor in boj z gospodo se je začel pri Cesargradu (ob Sotli). Kmetje so trdnjavo zavzeli in zaplenili mnogo pušk in streliva, grajskemu oskrbniku pa so odsekali glavo. Na Svečnico (2. febr.) je potem puntarska vojska pod vodstvom Ilije prekoračila Šotlo in zavzela na Savi prevozne brodove. Štefan Gregorijanec, lastnik gradu Mokrice, ki je bil še nedavno pristaš kmetov, se je zbal za svoje imetje in pisal pismo kranjskim stanovom, naj mu pošljejo 500—600 Uskokov na pomoč. Toda Gregorić ni udaril na Mokrice,

ampak je šel proti Brežicam, kjer se je pojavil zvečer 3. februarja. Napad na grad je odbil grajski upravitelj Possinger, pa tudi meščani so kmetom zaprli vrata. Drugi dan je stala kmet-ska vojska že pri Vidmu. Prebivalci Krškega so bili tako preplašeni, da so izročili upornikom mesto in brod ob Savi. Nato se je večji del vojske, okoli 2000 mož pod kapitanom Kupiničem prepeljal na drugo stran Save v Krško, Gregorić sam pa je z ostalo vojsko nekako 600 mož prodiral proti Sevnici, kjer so se mu pridružili štajerski kmetje prizadetih graščin.

Na Kupiničevo kmet-sko vojsko je dne 5. februarja nedaleč od Krškega zadel uskoški poveljnik Turn s približno 500 možmi vojske (Uskoki). Upornike je brž premagal in razpršil, kakih 300 kmetov je poginilo, Uskoki pa so besneli, ubijali in plenili, da je bilo celo Turnu žal. Drugi dan (6. II.) se je vnela bitka med plemiško in kmet-sko vojsko pri Kerestincu in Mokricah. Plemiški vojski je poveljeval Alapić, ki je kmete, katerih je bilo okoli tisoč, popolnoma užugal in razpršil. Tudi Alapićeva vojska je strahovito postopala s kmeti, ropala in zažigala, kar se je dalo.

Z boji pri Krškem, Kerestincu in Mokricah je bil kmetski upor onstran Save tako rekoč strt. Mnogo voditeljev je bilo ujetih oziroma ubitih, preostalo ljudstvo pa je prosilo usmiljenja. Že 9. II. so se kmetje 5 kranjskih gospostev zopet povrnili k pokorščini proseč, da jim prizanesejo.

Gregorić je že v Sevnici (5. II.) zvedel o porazu vojske pri Krškem, vendar je šel brž naprej v Radeče, boječ se, da se mu čete ne bi razšle. Od tod pa se je obrnil namesto proti Celju v bližnjo Planino, da bi čim prej prišel v Cesargrad. A še preden je prišel v Planino, so se štajerski uporniki deloma zaradi vesti o porazu pri Krškem, deloma pa zaradi lažnih poročil, da so Turki prihruli v Kozje, razpršili na vse strani. Gregorić je hitel mimo Kozjega in Podsrede proti Kunšpergu; toda pri Sv. Petru pod Svetimi gorami je zadel na vojsko štajerskih stanov, katero je vodil celjski okrožni poveljnik Jurij Schrattenbach. Ilija je bil s svojo vojsko popolnoma poražen. Mnogo kmetov je bilo ubitih, mnogo ujetih in odpeljanih v celjske ječe. Rešila pa sta se Ilija Gregorić in Mihael Gušetić. Gregorić se je hotel potem preko Slavonije umakniti v Bos-

no, pa je bil pri Križevcih ujet od krajiških vojakov, ki so ga poslali na Dunaj.

Konec tragedije

Nato je prišel na vrsto glavni del kmetske vojske v Zagorju. Dne 9. II. se je bila glavna bitka pri Stubičkih Toplicah. Baje je obležalo tam 5.000 kmetov. Ko je Matija Gubec zvedel, da prihaja kraljeva armada, je razporedil čete v bojne vrste in jih hrabil za odločilni boj. Kmetje so se v začetku nad vse pričakovanje dobro in hrabro borili, slednjič pa so jih izurjeni plemiški vojaki popolnoma porazili. Mnogo jih je na begu padlo, mnogo jih je bilo ujetih, le malo jih je ušlo v gorovje. Zmagoslavni plemiči so strašno divjali proti premaganim kmetom: obešali so jih na bližnja drevesa, ubijali kot živino, strašno ravnali z ujetniki.

Izmed voditeljev je Mogaić padel, Gubec in Pasanec pa sta bila ujeta in oba dne 15. februarja v Zagrebu na strašen način umorjena. Najprej so Pasanca po strašnih mukah ubili, potem pa Gubca posadili na razbeljen železen prestol, mu dali razbeljeno železno krono na glavo in ga slednjič

kakor razbojnika razčetrčili. Tako je žalostno končal „kmetski kralj“ in ž njim ves kmetski punt.

V tem kmetskem uporu je poginilo, kakor sodijo, preko 6.000 ljudi, ki so bili neobhodno potrebni za obdelovanje polja in obrambo proti Turkom. Naravna posledica, da je bilo v krajih, kjer je bilo središče upora, mnogo kmetij, da celo selišč zapuščenih, oropanih, požganih.

Malo zadoščenja pa so le dobili statenberški podložniki, ko je nadvojvoda leta 1575. odtegnil Tahijevim graščino Statenberg in jo vzel v svojo upravo. A medtem je Franc Tahī že umrl in so ga pokopali v cerkvi sv. Trojice v Dolnji Stubici.¹⁾

¹⁾ Za štajersko vojsko, ki so jo bili zbrali stanovi zoper puntarje, je ohranjen še račun celotnih stroškov; znašal je 2524 funtov. Še bolj nas zanima račun celjskega vicedomata, ki je kot neposredno ogrožen moral napeti vse sile, da se ubrani puntarjev. Celotni stroški celjskega vicedoma so znašali 1067 fl., in sicer za sle (potnine, prehrana, konji) 144 fl., na eskortiranje ujetih puntarjev, oblačila, obutev in ukovanje puntarjev 100 fl., zdravljenje in prehrana puntarjev 97 fl., stroške za najete vojake (81), strelivo, popravilo gradu 467 fl., izplačilo služinčadi na Statenbergu 210 fl. in razni drugi stroški 49 fl.

V. Krajevni upori - Prvi in drugi tolminski punt

Po veliki puntariji je bil v slovenskih deželah do konca XVI. stoletja mir. Zgodovinska kronika beleži pred tem prvi punt na Tolminskem leta 1542., o katerem so znana le gola dejstva. Grofovski vojaki so upor udušili, ne da bi bili mogli puntarji priti grofovski gospodi do živega. Krivce je zadela huda kazen, ki je bila izvršena deloma na dvorišču, deloma v temnicah „Kozlovega roba“, to je tolminskega gradu.

Ženske proti uskokom

Brž v začetku XVII. stoletja se pojavijo novi kmetski upori. Leta 1602. so se uprli svoji gosposki podložniki graščine Mehovo na Dolenjskem. Graščak na Mehovem je poklical na pomoč Uskoke iz bližnjega Žužemberka. Toda kmetje so se hrabro branili in so celo ženske pomagale napadati

Uskoke. Od sto Uskokov je ušlo komaj deset živih, medtem ko je bil na strani kmetov ubit le eden mož, ena žena in eno dete. Upor se je menda kmalu podelgel oziroma se je spor poravnal, žal manjkajo vsakršna nadaljnja poročila.

Že dve leti pozneje 1604. je izbruhnil v Kočevju nov kmetški upor. Kočevci so odklonili plačilo zaostalega „tedenskega vinarja“ in izjavili, da se bodo z orožjem v roki branili izterjavanja tega davka. In res je bilo na tisoče mož pripravljenih za odpor; postavili so tudi po vaseh straže. Toda zadeva se je brez boja in prelivanja krvi uredila, — nismo pa poučeni, kako.

Papežev legat posreduje

Za škofa Tomaža Hrena (1597—1630) so se gornjegrajski kmetje zopet uprli svoji gosposki l. 1603. Takrat sta vodila upornike Jakob v Tlakah in Luka Zaleznik, njun pisar pa je bil neki Hans Huber iz Celja. Ali je bil ta upor v zvezi z onim na Dolenjskem, ni znano. Odrekli so pokorščino deloma zaradi visokih davkov, tlake in krivične mere pri oddaji naturalij, deloma pa zato, ker je oblast zavaljo kužne bolezni določila

začasno pokopališče pri sv. Magdaleni. Podložniki so se puntali, češ da to pokopališče ni bilo posvečeno. Spor je trajal cela štiri leta in je moral priti za ureditev zadeve papeški legat Janez Salvago sam v Gornji grad. Dne 23. septembra 1607 je izrekel končno sodbo, — kako, ne vemo.

Uporni duh Tolminec

Zaradi novih davščin se je vnel leta 1627. drugi tolminski punt. Tolminski glavar Gašper Dornberg je zahteval od kmetov za novine, to je za novo iztrebljene njive in travnike poseben davek, namesto nekatere robote pa je terjal odkupnino v denarju in je naložil novo trošarino (vžitnino) na vino. Še bolj je razburila kmete strogost graščakovih uradnikov, ki so izterjevali nove davke brezobzirno.

Seveda ni manjkalo ljudi, ki so netili nezadovoljnost med ljudstvom in ga podpihovali k upor. Taki voditelji so skrivaj sklicevali ljudske shode in imeli hujskajoče govore. Med drugimi se omenjajo kot poglavarji upornikov Jurij Kobal, Lenart Golja in Tomaž Kragulj. Glavni voditelj vsega gibanja pa je bil Jernej Mavrič, ki je imel na ljudstvo velik vpliv. Po

vzgledu drugih kmetskih puntov so tudi tolminski uporniki pobirali od kmetov poseben puntarski davek, katerega pa so voditelji večinoma porabili zase. Kazno je, da so pospeševali uporno gibanje tudi nekateri duhovniki.

Glavar Dornberg je naznanil graški vladi, kaj se godi na Tolminskem. Nato je poslal cesar Ferdinand v Tolmin posebno komisijo, ki je sprejemala pritožbe podložnikov, poslušala zagovore obtoženih in zasliševala zlasti povzročitelje in voditelje upora. Na podlagi teh poizvedb je izdal cesar v Gradcu 26. februarja 1628 rozsodbo, ki je Dornbergu priznala pravico terjati desetino in roboto od tistih novin, ki so bile iztrebljene kljub prepovedi gosposke po letu 1600., ali pa ki so že vpisane v urbarju; tudi bi se smele kuhinjske služnosti odkupiti z denarjem. Tolminski podložniki pa so dolžni opravljati vso roboto in dajati vse davke Dornbergu, kakor so jih že od nekdaj dajali tolminskim glavarjem.

Izmed puntarskih voditeljev so bili skoraj vsi pomiloščeni. Cesar je zahteval od njih le, da morajo gosposko prositi odpuščanja, plačati komisijo in nekatere terjatve Dornbergove ter lju-

dem povrniti denar, ki so ga po krivem od njih izterjali. Glavni vodja Jernej Mavrič je bil iz Goriško-Primorske izgnan. Slednjič se je kmetom strogo prepovedalo prirejati shode brez dovoljenja gosposke, sicer bodo kaznovani na telesu in imetku.

Kazen za punt ni bila posebno stroga in prav to je bržda mnogo pripomoglo, da se je nevarno gibanje kmalu poleglo.

Upor na Dolenjskem

Leta 1631. so se uprli podložniki gospostev Kočevje, Kostel, Metlika in Černomelj deloma zaradi visokih davčnih kontribucij, deloma pa zaradi izgredov iz nemške vojne se povrnivših polkov. K temu se je pridružilo še plenje Uskokov, ki niso dobivali v redu mezde. Ob Pivki so kmetje zavzeli, opleni in razdejali nekoliko gradov, — drugo o poteku upora je neznano.

VI. Spodnještajerski upor 1635

Kakor smo o poteku in udušitvi upora leta 1635. razmeroma dobro poučeni, tako vendar ni dovolj pojasnjen njega pravi in neposredni povod. Nepobitno je, da moramo šteti med posredne vzroke tudi huda bremenja in visoke naklade, ki jih je povzročila 30-letna vojna in katere je gosposka ponajveč naprtila kmetu in izterjevala brezobzirno. Neposredni vzrok pa je bržda iskati v prestrogem postopanju graščaka Feliksa Schratzenbacha. Bil je prej stotnik pri graničarjih v Karlovcu in se je pogumno boril proti Turkom, pozneje je postal polkovnik in član štajerskega vojnega sveta. Kot vojak je seveda ravnal s kmetom kakor prej s samopašno soldatesko, to pa je rodilo najprej razdraženost, potem odpor in končno vstajo.

Dejstvo je, da so se začeli puntati

kmetje začetkom leta 1635. in sicer samo v ostrovškem vlastelinstvu. Graščak Schrattenbach je upal, da bo s svojimi hlapci (vojaki) vstajo sam potlačil. Ko se mu pa to ni posrečilo, je zaprosil pri vladi v Gradcu za pomoč deželnega profosa.

Graščakovemu zaprosilu se je ugodilo s patentom od 22. februarja, toda iz neznanih razlogov je prišel profos Lorenc Maas na poziv šele v drugi polovici aprila s 40 vojaki. Schrattenbach je zahteval takojšen napad na kmete, s čimer se pa profos ni strinjal, ker je imel nalog, da mora najprej v dobrem posredovati. Graščak je potem kmete vendarle napadel in jih deloma pobil, deloma razpršil. Nato se je profos vrnil v Gradec. Je pa prišedši v Fram zvedel, da povsod med ljudstvom vre. Kmalu nato (prve dni maja) so izbruhnili upori v celjski četrti južno od Pohorja. Iz ostrovškega dominija so se razkropili agitatorji na vse strani in pozivali kmete na punt.

Tudi na Kranjsko se je upor brž razširil in najprej izbruhnil pri vedno nemirnih Kočevcih. O tem uporu pravi krška kronika, da je gospoda svoje gradove v begu zapustila, kmetje pa

da so napravili velik plen v srebrnini, dragotinah, oblekah, žitu in vinu. Tudi na Gorenjskem okoli Bleda je bilo napeto, ne vemo pa, ali je prišlo do izbruha. Značilno je bilo zadržanje meščanov v tem uporu, ker niso dovolili vstopa plemičem v svoja obzidja. Kranjska stanovska vojska je 14. junija nedaleč od gradu Šilentabor napadla uporne kmete. Premagala in razkropila je kmetsko vojsko; 40 kmetov je bilo ubitih, 15 upornikov pa je deželni sodnik Peter Legat odpeljal seboj v Ljubljano, kjer je prejel za vsakega nagrado en tolar. Kolovodje upora na Kranjskem so bili nekateri obešeni, nekateri razčetrvorjeni.

Podrobno smo poučeni o razvoju dogodkov na Štajerskem. Najprej so si uporniki privoščili gradove Ostrovec, Hekenberg in Purkštal. Zavzeli so jih in povsem oplenili, graščak Schratzenbach pa se je še pravočasno umaknil v varno zavetje. Nato so puntarji oplenili in porušili prevolski grad. Uprli so se tudi gornjegrajski podložniki in izropali gradova Rudenek in Vrbovec. Revoltirali so tudi kmetje v Gornjem gradu. Eden izmed vodij si je nadel škofovsko kapo in sprejemal poklonitve kot gospod in škof.

Zakaj se gradu samega niso lotili, ni znano.

Vstaja se je širila tudi proti severu, kjer so uporniki zavzeli in izropali gradove v Šoštanju, Lilienberg, Gradič (Schwarzenstein), Turn, Forhtenek, Helfenberg in Šalek. Zakaj velenjskega gradu ni med navedenimi, ni znano; skoraj gotovo se je s svojo posadko ubranil upornikov.

Kako je bilo v Novem kloštru

Razumljivo je, da v splošnem vstaskem razpoloženju uporniška žilica ni dala miru tudi podložnikom onih gosposk, ki so s kmetom sicer dobro ravnale. Tako je značilen primer Novega kloštra. Dne 4. maja je prišla v samostan deputacija 15 kmetov, ki so zahtevali izboljšanje glede davkov in robote in prehrano ob dnevih robote. Dva dni vselej jih je prišlo že 200 pod vodstvom Antona Repiča in Štefana Dvornika. Ti že niso prišli več s prošnjami, ampak z zahtevki: hoteli so videti topiče, dati so jim morali kruha in vina. Zopet dva dni slej jih je vnovič prišlo 150, ki so zahtevali še več, jesti in piti seveda, pa tudi drugo: ta je hotel imeti vrnjeno kravo, oni žito, tretji zopet drugo, odnesli so tu-

di samostanu orožje. In spet so prišli 14. maja z novimi zahtevki, — konvent pa je privolil v vse, samo da se obvaruje večje škode.

Tudi cerkve so ropali

Enako so razsajali kmetje tudi drugod. Podložniki šentpavelske župnije so opleniili gradič Schönbichl, tudi župnija Nova cerkev je bila hudo oškodovana. Gradovi Žovnek, Laško, Planina, Žusem so utrpeli mnogo škode, prav tako tudi samostani Jurklošter, Žiče in Studenice. Žički samostan je že pet let prej hudo trpel, ko je tam izbruhnil krajevni punt, ki ga je Dietrichstein s peščico konjenice zatrl. Sedaj so povzročili zlasti mnogo škode na cerkvi, tako da je moral prior prositi vlado podpore za popravilo.

Še huje so delali vstaši v Studenicih: oropali niso le samostan raznih pridelkov, temveč tudi cerkev različnih svetih posod in onečastili prioriko, ki se je zatekla k velikemu oltarju. Tragična je bila usoda šentjurskega župnika Štefana Magerla. Da bi nekoliko vplival na svoje farane, si je vzel za osnovo nedeljske pridige evangeljske besede „dajte cesarju, kar je cesarjevega in Bogu, kar je božjega“.

Uspeh je bil strahovit: po sv. maši so ga čakali puntarji pred cerkvijo, mu naložili na rame bruno in ga peljali na bližnji hrib. Tam ga je eden ustrelil v glavo, drugi pa mu je s sekiro razbil lobanjo.

Do Drave so zapored padli v roke upornikov gradovi Ponikva, Brezovec, Jelše, Korpula, Goličev dvorec pri Konjicah, Oplotniški dvorec. Frajštajn Polskava, Pragersko, Fram, Slivnica in Hausampaher; vsi so utrpeli več ali manj škode. Mesto Slovenska Bistrica se je vstašev srečno ubranilo. Zdi se, da vlastelinstva Podčetrtek, Podsreda, Bizeljsko, Loka, Sevnica, Brežice v ta upor niso bila zapletena.

O podrobnostih, kako so uporniki gospodarili v gradovih, sicer ni točnejših poročil, lahko si pa početje po zgoraj povedanem živo predstavljamo. Trenutni uspehi in nebrzdana prostost so kmete tako opijanili, da so marsikaj zagrešili in delali hude krivice. Hitro doseženo svobodo so uživali v prepolni meri, zraven pa pozabili na končni cilj vstaje: osvoboditev od hudih bremen in samovoljnosti gosposke. Daleč preko mere so uživali v shrambah nakopičene dobrrote, saj se je gospoda pravočasno zatekla

v varna mesta. V kratki dobi dobrih dveh tednov se je upor razširil od enega vlastelinstva na skoraj celo Spodnjo Štajersko, vlada pa je mislila na odpomoč šele, ko je bila dežela že težko oškodovana.

Graničarji se zbirajo

Poročilo profosa Maasa je došlo šele prve dni mesca maja v roke stanovom in šlo — ad acta. Medtem so prihajale vedno hujše vesti v Gradec, treba je bilo ukrepov. Svesti si, da se z dobrim ne bo dalo nič doseči, so stanovi zaprosili za vojaško pomoč iz vojaške granice, in sicer za 300 haramijscev, 100 huzarjev in 100 hlapcev (pešcev). Namesto tega je komandant vojaške krajine grof Jurij Ludovik Schwarzenberg pripeljal 1300 graničarjev, pešcev in konjenikov v Celje (dne 19. maja). Tega so se vstrašili celo stanovi, vedoč, koliko bo ta pomoč stala in kaj bo škode sama učinila.

Že prihod vojske 22. maja v Žalec je kmete silno prestrašil. En del se je brž umaknil in razkropil, drugi so začeli prositi milosti. Pri Šoštanju so se graničarji spopadli s kmeti in jih razgnali; 31 upornikov so pobili, 23 odvedli kot ujetnike v Celje. Podlož-

niki dominijev Laško in Trbovlje, prej najhujši uporniki, so obljubili, da bodo položili orožje in dali 7 kmetov kot poroke za izpolnitev obljube.

V začetku junija je še vzplamtel upor po vaseh okoli Konjic. Ko pa je komisar Stübich prišel s svojo četo iz Maribora, so se razpršili. Graničarji so ostali en mesec v celjski četrti in vzpostavili povsod red in mir, toda napravili niso nič manj škode, kakor prej uporniki. Oddahnilo si je zato prebivalstvo, ko je bil zopet mir v deželi, še bolj pa, ko so graničarji tudi zopet odšli.

Nekako sredi mesca julija je bil kmetski upor v glavnem udušen. Še so se tu pa tam uprli kmetje zaradi zahtev komisarjev, da morajo vstaši ugrabljeno blago takoj vrniti, prav tako orožje, kolovodje pa izročiti oblasti. Takšen upor je nastal v laški graščini, toda z vojaško silo je bil kmalu zatrt.

Kakor po vsakem uporu, je sledila tudi sedaj preiskava, ki je spravila na dan marsikatero nepravilnost in grdobijo graščakov. Mnogo napak so komisije odpravile, toda žal je bila po uporuh omiljena usoda podložnikov le za kratek čas. Značilno je, da so ugotovili

komisarji na strani kmetov tudi nekatere plemiče, ko so jih podpirali z nasveti in dejanji. Taki plemiči so bili Erazem pl. Ramschüssel, Hans Adam pl. Scheuern in neki Glušič.

Voditelji upora ujeti

Večina voditeljev upora je bilo ujetih. Večji del teh so pridržali v zaporih v Celju. 14. junija pa je prevzel deželni profos Maas 17 takih in jih spravil v Gradec; bili so ponajveč Schrattenbachovi podložniki. Od 130 kmetskih ustašev, kolikor so jih tekom mescev nalovili, sta bila obsojena na smrt in 12. oktobra usmrčena samo dva, 36 jih je bilo deportiranih v Italijo na galere, 5 izgnanih v Győr na Ogrsko, ostali pa kaznovani na denarno globo. Če presojamo sodnijski postopek v duhu časa, kazen za upor res ni bila prehuda. Ker posebno socialno čustvovanje sodnikov ne pride v poštev, gre ta izredna milost pač največ na ta rovaš, da je razprava ugotovila grozne krivice, ki so jih delali kmetom graščaki.

Gospodarska škoda, ki so jo utrpeli naši kraji, je bila neizmerna. Na njenih posledicah je trpela vsa dežela še par let. Saj je samo vojaška po-

moč stala vlado 26.674 fl (ali preko 5 milijonov dinarjev); koliko pa je soldateska napravila še druge škode! Mnogo graščakov je tudi prosilo deželno vlado za podporo pri obnovi gradov in svojega gospodarstva, tako Herberstein za Slivnico in Fram, Schratzenbach za Prebold in drugi. Ali in koliko so podpore prejeli, ni znano.

VII. Manjši upori XVII. stoletja

Medtem ko so bili vsi dotedanji upori sad dolgoletnega sovraštva podložnikov proti svojim tlačiteljem, nimajo naslednje vstaje več samo tega značaja. Gre ali za prestrogo izvajanje novih predpisov ali za nezadovoljstvo z duhovščino ali kaj podobnega.

Krajevno omejeni manjši nemiri so bili 1644 v fari Št. Peter pri Kunšpergu in proti ostrovškemu župniku.

Leta 1646. je bila večja kmetska revolta v vasi Spodnji Polskavi. Vzrok nemirov so bili strogi ukrepi proti kužnim boleznim. Kakor znano, sta bili pri nas najhujši kužni leti 1646. in 1680. Pravijo, da je umrlo 1646 samo v celjski četrti nad 10.000 oseb za kugo. Da se prepreči širjenje te bolezni, je bilo treba podvzeti posebne zdravstvene ukrepe zlasti izolacijo in zastraženje okuženih krajev. V to svrho so najeli stanovi posebno letečo stražo 60 mož, ki je bila na zahtevo

dominijev poslana v take kraje, kjer so se kmetje upirali vladnim ukrepom. Tudi so dobila deželna sodišča v Celju, Ptuju in Slov. Bistrici poseben nalog, da morajo imeti svoje hlapce vedno pripravljene za pomoč tej četi, kjer bi bilo treba.

Nemirna Polskava in Slivnica

Gotovo je prišlo tudi drugod do manjših trenj, najhujši pa so bili izgredi na ozemlju dominijev Polskave in Slivnice. V vasi Spodnji Polskavi je prišlo do pravega kmetskega upora, zaradi katerega je moral vzeti tamkajšnji župnik nase ostre očitke brezbriznosti in pasivnega zadržanja. Upor se je kazal zlasti v tem, da so kmetje s silo odgnali pred vasi postavljene stražnike-mušketirje in zažgali dve čuvajnici. Kot najhujša puntarja se imenujeta Urh Jenko in Jakob Tregule iz graščine Rače. Hodila sta od hiše do hiše, od vasi do vasi in pozivala kmete na posvetovanja in na napad na vojake.

„Slovenski Ciceron“

Zelo napeto je bilo v območju dominija Slivnica v vaseh Terniče in Dobrava. Tu se je poostrilo razmerje, ker

je bilo prepovedano, za kugo umrle pokopati na pokopališču. Župnik je bil proti razjarjeni množici brez moči in bi se mu bilo slabo godilo, ko bi se bil branil storiti to, kar je ljudstvo zahtevalo. Razen tega je še kaplan potegnil s kmeti in jih podpihoval. To potrjuje tudi naslednja zgodba. Ko je sedel stanovski komisar Hohenwart pri grofu Herbersteinu na slivniškem gradu pri zajtrku, so mu nenadoma javili, da hočejo kmetje iz Ternič pravkar pokopati okuženega mrtveca na pokopališču. Komisar je dal svojim ljudem nalog, da takoj zajamejo pogrebce z mrtvecem vred. Kaplan pa je kmetom nasvetoval, da brž izkopljejo plitko jamo, položijo vanjo mrtveca in nagrebejo nanj zemljo; to so tudi storili. — Da so takšna postopanja le pospeševala širjenje kuge, je jasno. Zato je vlada poslala omenjeno četo 60 mušketirjev, ž njimi pa tudi izkušnega pridigarja Filipa Terpina, ki je dobil pozneje priimek „slovenski Ciceron“. 14. decembra je prišel Hohenwart v graščino Polskavo (v vasi Šikole, Stražgonjce in Pongerce, obč. Cirkovce) in tu je dosegel Terpin z ognjevitim govorom popoln uspeh: puntarji so celo obljubili, da se ne bo-

do več stražam zoperstavljali, ampak hočejo celo pomagati pri zapori okuženih vasi. Popoln uspeh so dosegli mušketirji tudi v Orehovi vasi, Dobrovcih, Šmarjeti in drugod. Poročilo ugotavlja, da leži del krivde tudi na gosposkah, ki premalo uvažujejo in izvršujejo predpise vlade.

Upor leta 1650.

Štiri leta pozneje, 1650, je zopet zavrelo med slivniškimi podložniki. Bili so nezadovoljni z župnikom magistrom Janezom Raiauerjem, ker je zahteval previsoko štolnino, ker ni daroval predpisanih maš, ker je zahteval za običajne maše pretirane zneske (1 fl = 200 din!!) in je bil nevoljen, če je prevzel kaplan kakšno opravilo. In še druge pritožbe so imeli. S temi pritožbami je šla deputacija k studentski priorki kot zaščitnici župnije, proseč jo, da posreduje in odstavi neljubega župnika, ker ga občina ne mara; ako ne, bi se mu utegnilo pripetiti kaj neprijetnega. V samostanu navzoči župnik je pritožbi v vseh točkah ugovarjal, nakar je priorka označila postopanje kmetov „ein Freventliches begern und muetwillige conspiracy“. To je kmete silno razburilo

in so izrecno poudarili, da ne želijo nobenega odgovora, temveč zahtevajo samo: proč z župnikom.

Nastop proti župniku

Da so kmetje z grožnjo resno mislili, dokazuje dejstvo, da so se jim kmalu pridružile sosednje vasi: Račje, Otinja vas, Orehova vas, Prepola, Terneče, Šmarjeta, Dobrovce, Podova in Prevola. Na zborovanjih, ki so bila koncem leta 1650. in začetkom 1651., so se dogovorili za nasilni nastop proti osovraženemu župniku, ki naj bi se izvršil 13. januarja. Na večer tega dne je prihrula velika množica kmetov v slivniško župnišče, kjer sta bila navzoča tudi župnik iz Nove cerkve Adam Smuk in hočki župnik Jurij Kačič. V ostrih besedah so zahtevali, da mora Raiauer tekom 14 dni zapustiti župnijo, sicer da si bodo pomagali sami.

Po poročilih, došlih na vlado, je vrelo tudi drugod v celjski četrti in se je bilo zopet bati uporov. Zaradi krivic, ki so se jim godile, so tudi Schrattenbachovi podložniki odrekli pokorščino. Deželna vlada je brž odredila komisijo, ki naj preišče prilike pri podložnikih in skuša odstraniti nesporazume med gosposko in kmeti.

Komisar Hans Georg Gaisruk je kmalu ugotovil, da je vzrok nezadovoljstva v glavnem v velikih denarnih bremenih, zlasti v oskrbi vojaštva, ki se je pomikalo tam skozi, in v prepogostih prepregah, ki se ne računajo v tlako. — Tudi podložniki v Trbovljah so se zbirali in so se čuli hujskajoči govori. V dominiju Žovnek je vodil upor kmet Boštjan Natek, mož, ki je bil zelo aktiven tudi v uporuh leta 1635. Predno pa je mogel kaj podvzeti, so ga 3. II. 1651 prijeli in zaprli. Na pritožbe kmetov je vlada odgovorila, da jim bode v vseh upravičenih zahtevah ugodila, v zameno pa morajo kmeti obljubiti, da se ne bodo več zbirali in bodo pokorni gosposki. V tem smislu so komisarji posredovali in spore uredili.

Naskok na župnišče

Manj zadovoljivo se je razvijala stvar v Slivnici. Ker župnik ni bil več življenja varen, je prosil vojaške pomoči, ki mu je bila poslana in se je vselila v župnišče. Nekaj časa je to držalo. Toda na Jurjevo so hoteli kmeti svojo zahtevo s silo uresničiti. Na prošnjo samostana v Studenicah, ki je bil o vsem razvoju točno po-

učen (slično kot v Slivnici je vrelo tudi v Cirkovcih, št. Vidu, Monšpergu in drugod), je prišel posredovat komisar Hohenwart. Toda čim je ta zopet odšel, je brž drugega dne navalilo 30 podložnikov iz Orehove vasi na župnišče, da se znesejo nad župnikom, ki pa je še v zadnjem hipu pobegnil k župniku v Hoče in se ni vrnil več. Ker je bil s tem odstranjen vzrok prepira, se je tudi vrnil mir med prebivalstvo.

Zopet je leta 1662. izbruhnil upor kočevskih kmetov proti svojim gospodskam. Toda o njem ni znano drugega nič, kakor da so ga s silo zatrli. Vodje upora so polovili in jih nekaj usmrtili, nekaj pa izgnali iz dežele.

Vojaštvo v Sav. dolini

Dozdeva se, da so bili vzrok upora, ki je izbruhnil v pomladi 1674 v žovneškem dominiju, zopet previsoki davki. O poteku vstaje ni točnejših poročil; vse pa kaže, da se je najprej komisarjem posrečila mirna ureditev spornih točk. Spor se je pa poleti na novo poostril in je vlada poslala 700 mož vojaštva v spodnje kraje. Nastanili so jih deloma v Braslovčah in Mozirju, deloma po vaseh: v Pre-

kopi (pri Vranskem), Glinji (pri Bralslovčah), Trnovi (pri Gomilskem), Zaklu (pri Gomilskem), Polčah (pri Bralslovčah), Latkovi vasi (pri Preboldu), Št. Rupertu in Gomilskem. Tu, na Wagenspergovem vlastelinstvu je bilo središče upora, o katerega poteku žal manjkajo točnejša poročila. Gotovo je le, da še 1674 ni bila zadeva pri kraju, kajti prav v začetku l. 1675. slišimo o nemirih kmetov proti gospodski, gotovo zopet zaradi objestnosti gosposke oziroma njenih organov. Zopet so prišli komisarji, da posredujejo pri ureditvi sporov. Ko pa so del voditeljev, ki so šuntali na rop in uboj, polovili, jih vklenili in zaprli na celjskem gradu, so se nemiri polegali. Edino v Mozirju je še prišlo 12. marca 1675 do spopada med vojaštvom in 200 glav broječo množico kmetov, ki je pa tudi potekel nekrvavo. Kolovodje (bilo jih je 28) so potem aretirali in prepeljali v Gradec in jih tam sodili zelo strogo, — vendar tudi o kaznih nismo poučeni natančneje.

Uperi na smledniški graščini

Leta 1674. je postal lastnik smledniške graščine Hans pl. Pernburg,

bivši naddavkar na Kranjskem. Ker je kmete preveč odiral, so se mu l. 1684. uprli in pritožili na vlado zaradi prekomerne robote in prehudih kazni. Pernburg je dobil nalog, da se mora držati prevzemnega urbarja (iz l. 1674.) in da podložnikov pri izstavitvi ženitnih pisem in ob sličnih prilikah ne sme siliti v pijančevanje, tudi ne sme terjati prekomerne naselnine in odselnine, niti svojih ljudi ne sme preko mere kaznovati. Zdi se pa, da se Pernburg za opomine ni zmenil, kajti že naslednjega leta je dobil nov, ostrejši opomin in 1686 so se kmetje vnovič uprli in pritožili, da jih grozno odira. Ko je Pernburg 1687 umrl, so se zopet uprli (proti vdovi) in je prišlo do dejanskih spopadov. Da se vzpostavi red, so poslali na smledniško graščino 200 karlovških graničarjev. Voditelje upora so polovili in kolovodjo Jakoba Stareta (ali Stenovica) pred mestnimi vrati v Kranju obglavili. Popolnoma udušen je bil upor šele 1688.

VIII. Veliki tolminski punt 1713

Od leta 1651. dalje so bili grofje Coronini lastniki tolminskega gospodstva in glavarstva. Bili so strogi, neusmiljeni gospodarji. Skušali so podvreči davčni obveznosti privilegirane Nemškorutarje, pa se jim ni posrečilo.

Leta 1702. so se podložniki uprli zaradi previsokih davkov. Ker z neposrednimi pregovori niso uspeli, so sklenili poslati deputacijo k cesarju na Dunaj. Vodja upornikov je bil Šimon Golja iz Kneže (med Podmelcem in Grahovim). Istočasno z uporniškim odposlanstvom pa je prispelo na Dunaj tudi poročilo grofa Coroninija, in ker so njegovemu pismu popolnoma verjeli, so deputacijo vtaknili v zapore in kaznovali. Golja in še nekateri drugi so se z begom odtegnili kazni, niso pa smeli domov, ker je prišlo povelje v Tolmin, da se jih mora prijeti. Ker Golja samega niso dobili, so zaplenili njegovo precej veliko premoženje.

Ko je vlada leta 1706. uvedla po vsem Goriškem davek na meso in vino, so se Tolminci temu davku uprli. Glavni davkar za Goriško je bil tedaj neki Bandel, ki ni nikomur prizanašal in si je pri davkariji nabral lepo premoženje. Tolminci so ostali z davkom že par let na dolgu, in zato jih je Bandel opominjal, naj zaostanke poravnajo. Namesto tega so Tolminci na tihem proti Bandlu snovali upor, ki se je vedno bolj širil. Središče upora je bila idrijsko-bačka dolina od Sv. Lucije do Idrije; pridružili so se jim tudi Tribušarji, Čepovanci in Banjškarji. Puntarski voditelji so zbirali tudi denarne prispevke za finansiranje upora.

Neposredni povod za upor je dal Bandel sam. Ker kmeti kljub opominom niso hoteli plačati zaostankov, si je pomagal Bandel s silo. Ko je prišlo 13. marca 1713 po kupčijskih opravkih mnogo Tolmincev v Gorico, ki so si nakupili raznega blaga, jih je velel davkar s tovari vred odgnati na goriški grad, kjer so može zaprli, tovore in konje konfiscirali. Vest o Bandlovem nasilju se je brž raznesla po Tolminskem in povzročila silno razburjenje.

Pohod na Gorico

Voditelji puntarjev Ivan Gradnik, Gregor Kobal, Lovrenc Kragulj in Martin Munih so nemudoma sklicali uporne kmete k Sv. Luciji, odkoder so oboroženi z dolgimi palicami in kosami odkorakali 27. III. v Gorico; bilo jih je okoli 500. Namen je bil, da osvobodijo zaprte tovariše in se maščujejo nad Bandlom. Pri solkanskem pokopališču jih sreča tolminski glavar grof Jakob Anton Coronini. Na vprašanje, kam in po kaj so namenjeni, mu povedo, da gredo v Gorico po tovariše in nad Bandla. Coronini jih skuša potolažiti in odvrniti od početja, ker pa vse ni nič zaleglo, je brž odšel v Gorico in javil deželnemu glavarju pretečo nevarnost. Ta je brž poslal svoje čete, nekaj dragoncev in mušketirjev v Solkan, da kmete razkrope in največje kričache ujamejo in odvedejo v zapore. Ker so bila vsa prigovarjanja, da bi se Tolminci spametovali in razšli, zaman, so začeli vojaki streljati; enega kmeta so ustrelili, dva pahnili v Sočo, 25 pa so jih ujeli. Vsi drugi so zbežali po cesti proti Sveti gori. Ujetnike so odpeljali na goriški grad.

Ko se je vest o tem dogodku zvedela po Tolminskem, so sklicali vodje puntarjev zborovanje k Sv. Luciji, kjer je poročal Ivan Gradnik o resnosti trenutka. Ko je bilo zbranih okoli 500 kmetov, je ukazal Gradnik pohod na Gorico, da zahtevajo zadoščenje za krute krivice. Med potjo so se jim pridružili še Kanalci. Solkanski klanec je bil že pred prihodom puntarjev zaseden po brambovcih in mušketirjih, ki naj bi zabranili dostop v Gorico. Po razgovorih s puntarji so nekateri brambovci pristopili k upornikom, drugi pa so ostali pasivni; mušketirji pa so zbežali v Gorico in naznanili dež. glavarju, kaj se je zgodilo.

Kmalu so prišli Tolminci v mesto, ki je bilo kakor izumrlo. Obkolili so palačo deželnega glavarja Strassolda in zahtevali od njega, da izpusti ujete rojake in vrne zaplenjene konje in blago. Ko pogajanja niso rodila nikakih uspehov in je situacija postajala vedno bolj kočljiva, se je tudi on sam umaknil v grad, kamor sta se že prej zatekla grof Coronini in Bandel.

Medtem so se podali nekateri kmetje na Studenec in začeli razdirati Bandelovo hišo. Ker je bila zaprta, so vdrli skozi streho in raznesli in raz-

prodali vse, kar jim je prišlo pod roke. Za Bandela se ni zavzel nihče, tako je bil splošno osovražen.

Nato so se začeli znova pogajati z deželnim glavarjem in zahtevali, naj jim takoj izroči ujete rojake in vso zaplenjeno robo; zažugali so mu, da sicer tudi njemu razdero hišo. Prestrašeni glavar se je končno udal, velel izpustiti ujetnike in dal kmetom tudi pismeno zagotovilo, da bodo Tolminci poslej oproščeni nadležne davščine (trošarine). Ravno ko je bilo preči'tano zagotovilo glavarja, so prikorakali iz zapora izpuščeni tovariši, katere so uporniki sprejeli z velikim veseljem.

V zmagoslavnem sprevodu so jih potem nosili po mestu, kjer so meščani, videč, da jim ne preti nič hudega, začeli odpirati trgovine in gostilne.

Dne 28. marca 1713 so puntarji navdušeno vzklikajoč zapuščali Gorico. Nekateri so se obrnili čez soški most v Brda in zanesli tja iskro upora, drugi pa so še hoteli ostati in razdejati hišo grofa della Torre, kar je pa zabranilo medtem od gradiščanskega glavarja poslano vojaštvo. Zdaj so zadnje trume Tolmincev odšle proti domu, so se pa med potjo še maščevale

v Kanalu nad dacarjem, ki je tam pobiral v Bandlovem imenu davek, in mu razrušile hišo.

V tem je upor že zajel tudi Brda in Vipavsko dolino, zlasti Rihemberk. Slednjič so se dvignili tudi Devinci proti svojemu graščaku in tako se je upor razširil po vsej Goriški.

V tej stiski je prosil deželni glavar skupaj z drugimi graščaki pomoči z Dunaja. Vlada mu je poslala brž 700 Hrvatov in nekaj drugih čet na pomoč, ki so v kratkem vipavske upornike ukrotili in polovile.

Ne dolgo potem se je zopet raznesla novica, da so Tolminci na potu v Gorico, da preženo Hrvate in pobijejo plemiče. S Hrvati in medtem zbranimi četami je čakal glavar pri Solkanu in Sv. Martinu, kjer so mislili, da bodo vdrli Tolminci. Toda napovedanih upornikov ni bilo, morda, ker so s to vestjo hoteli vzbuditi strah, morda ker so se kmetje sami ustrašili Hrvatov.

Kazen za upor

Sedaj je prišla kazen za upor. Goriški glavar je poslal Hrvate na Kanalsko in Tolminsko, kjer so se nastanili po vaseh. Hrano so jim morali

kmetje sami dajati ali pa za tlako pri-
našati iz Gorice. Pričele so se brez-
obzirne persekucije. Voditelje punta
so brez nadaljnega polovili in od-
gnali na goriški grad, njim pa je sle-
dilo še mnogo takih, o katerih so le
količkaj vedeli ali sumili, da so bili
vnetejši pomagači. Kdor je proti gro-
fu zinil neprevidno besedo, je pla-
čal tudi z življenjem; vojaki niso po-
znali šale. V mučnem strahu je prebi-
valstvo pričakovalo konec strahovanja.

Ko so bile ječe goriškega gradu pol-
ne puntarjev, je na višje povelje pri-
spela 29. julija (1713.) iz Gradca po-
sebna zasliševalna komisija, ki je z vso
vnemo začela svoj posel. Ker so bili
zaprti puntarji „trmasti“, so jih z raz-
ličnim mučenjem pripravili do tega,
da so izpovedali tako, kakor je že-
lela komisija. Skoraj devet mesecev je
trajalo zasliševanje, in 18. aprila 1714.
so razglasili sodbo, ki pravi, da je 11
puntarjev obsojenih na smrt (obglav-
ljenje), njih premoženje pa zaplenje-
no; 150 kmetov pa je bilo obsojenih
na večletno ječo v goriškem gradu.

Obenem s to razsodbo je komisija
sklenila, da se obsodba izvrši dva dni
pozneje. Po vseh puntarskih vaseh je
bila sodba razglašena in vsi župani

iz Tolminskega so dobili ukaz, da morajo usmrtitvi enajstovice prisostvovati. Z župani je odšlo v Gorico tudi mnogo svojcev, sorodnikov in znancev na smrt obsojenih.

V ranih urah 20. aprila je bil postavljen na „Travniku“, tam kjer je sedaj znamenje sv. Ignacija, prostoren oder, ki so ga obstopili mušketirji. Potem je stopil na oder sodni zbor in kmalu so prignali v spremstvu duhovnika prve štiri obsojence: Ivana Gradnika, Gregorja Kobala, Lorenca Kragulja in Martina Muniha. Drug za drugim je rabelj odsekal glavo, trupla pa so razčetrili in nato razobesili posamezne dele na visoke črne droge na raznih krajih za strašilni vzgled. Drugi dan so na isti način usmrtili štiri druge Tolmince, in 23. aprila so obglavili zadnje tri Matijo Podgornika, Andreja Lapajnarja in Valentina Lapanjo. Več dni so viseli deli trupel na črnih drogih.

Tako je končal zadnji večji kmetski punt. Kazen je bila res stroga, ako uvažujemo, da so bile pritožbe Tolmincev deloma upravičene. Gospoda je pač hotela z veliko strogostjo kmete oplašiti in s tem za bodočnost zabraniti enake poizkuse.

Še vzroki uporov in neuspehov

Ko smo se tako seznanili z glavnimi kmetскими upori, lahko ugotovimo, da leži velik del krivde kmetских puntov v prvi vrsti na gosposkah, ki so s podložniki prehudo ravnale in niso kazale nobenega smisla in razumevanja za delovno ljudstvo. V drugi vrsti je iskati krivdo v državnih in deželnih prilikah, zlasti v vedno novih in večjih davkih, ki pa jih je deloma povzročilo tudi razvrednotenje denarja. Tretji del krivde leži na kmetih samih. Imeli so v sebi vedno občutek, da so stan, katerega izkorišča vsakdo. Zato je v njih vedno skrito bdela misel upora, da bi se na ta način rešili tlačitelja. Res je, da so prišle (po uporih) komisije, ki so imele nalog, preiskati vzroke puntov in odstraniti povode sporov; toda zahteve, pritožbe in želje podložnikov so največkrat ostale le kos papirja, oziroma neuslišane. Pozabiti pa tudi ne smemo, da so končno bili preiskovalni komisarji navadno ali graščaki ali pa uradniki, ki so bili od deželnih stanov odvisni in zato marsikaj niti niso mogli službodajalcem tako povedati, kakor bi bilo potrebno in prav.

Tudi glavni vzroki neuspehov kmet-
skih akcij se dajo ugotoviti. Prva hi-
ba vseh oboroženih uporov je pač
bila silno pomanjkajiva oboroženost in
izvežbanost. Le malo so imeli strelne-
ga orožja, največ kole, kije, kose, cep-
ce in sekire. S tem se seveda z dobro
oboroženimi vladnimi vojaki, ki so vrh
tega znali dobro sukati meče, niso
mogli meriti. Druga hiba je bilo po-
manjkanje enotnega, smotrnega vod-
stva in čvrste organizacije. O taki si-
cer vemo, da je obstajala leta 1573.,
toda vse je bilo preveč površno, ne-
popolno. Tretje veliko zlo je bila ne-
discipliniranost kmetov. Naj so dobili
še tako stroge prepovedi, da ne sme-
jo ropati in pijančevati, — ko se je
nudila ugodna prilika, bilo je pozab-
ljeno vse. In da so potem pijani po-
čenjali tudi grozodejstva, ki so celotni
akciji silno škodovala, temu se ni ču-
diti. Deloma pa je bilo temu krivo tudi
koristolovstvo ter nesmisel za skupne
koristi. Četrta — in morda ne najmanj-
ša — hiba pa je bil prevelik respekt,
ki ga je imel ubogi robot pred vlad-
nim vojaštvom in pred graščaki in nji-
hovimi uradniki.

Bile so tudi izjeme, ki pa v tem pri-
meru le potrjujejo pravilo.

IX. Zadnji upori

V XVIII. stoletju je spadala h Kranjski tudi pazinska grofija. Tu je bilo leta 1712. pozorišče kmetskega upora. Vzrok so bile difference med kmeti in upraviteljem grofije Gaetanom Marottijem. Upor se je tako razširil, da je moral kranjski deželni glavar opozoriti prebivalstvo s posebnim patentom na strogo prepoved zbiranja oboroženih kmetov. Zdi se pa, da do resnejših spopadov ni prišlo.

Naslednji večji nemiri kmetov so bili leta 1718. v framskem dominiju; žal pa razen dejstva samega ni znano o tem nič.

Leta 1737. so nastali nemiri na Dolenjskem. Dvorni vojni svet je poslal nad rebele lotarinski polk vojaštva, vlada pa preiskovalno komisijo, ki naj bi uredila sporne zadeve oziroma ugotovila vzroke nemirov. Izdan je bil tudi strog nalog, da je poloviti vse

kolovodje in jih oddati sodniji. Več o poteku upora ni znano.

Juriš na jelene

Značilen je povod za spodnještajski kmetijski upor leta 1740.; pravijo mu tudi juriš na jelene. Divjačina, ki jo je gosposka čuvala, je napravila kmetom na njivah veliko škode, za katero gospoda seveda ni hotela odgovarjati. Zato so se kmetje dogovorili in oničevali divjačino, kjer in kolikor so mogli. To je bilo že v zimi 1739-40. Da uduši gibanje, ki je grozilo zavzeti večje dimenzije, je vlada prepovedala meščanom (tržanom) prodajati kmetom puške, smodnik in svinec. Naročila je graščinam, da kolovodje polovijo, kjer bi to brez hrupa šlo, in jih odpravijo v Gradec. Zaprošila je dvorni vojni svet tudi za 500 mož vojaštva iz Ogrske, (prišli so iz Medžimurja, železnega in zaladskega komitata), in ti so vstajo s silo zatrli. Podrobnosti o vstaji in kazni puntarjev žal niso znane.

Leta 1749. so se zopet uprli gornjegrajski podložniki v Lučah, Tirosku in pri Gornjem gradu zaradi naklade na sol. Hoteli so napasti celo solin-

ski urad v Kamniku in se polastiti soli, toda uradnik Martin Detela je zaprosil za vojaško asistenco, zaradi česar so izgredi izostali.

Posavska vstaja

Ne dolgo po izbruhu francoske revolucije je prišlo tudi ob Savi do uporov. Podložniki iz Loke (pri Zidanem mostu) so se 30. junija 1790 zgodaj zjutraj zbrali, — povod ni znan, — navalili na loški grad in prisilili graščaka barona Apfaltrerja, da je moral na javnem govorniškem odru izjaviti, da jim ni treba več delati tlake, niti več odrajtati žita in desetine. Graščak se je vdal in storil zahtevano, ni se mu pa sicer zgodilo nič žalega; neko deklo pa, ki se je repenčila, so slekli in pretepli.

Iz Loke so odšli puntarji v Sevnico; tja jih je prišlo že 3.000. Tu so tudi z najemnikom sevniške graščine napravili kakor prej z baronom in dosegli, da je isti dal takoj po bobnarjih razglasiti, da kmetom ni treba razen deželnoknežjih davkov in kaplanove zbirce dajati nič. Grajskega pisarja, ki se je zoperstavljal, so vlečili za las in ga hudo zdelali. 1. julija so pri-

šli vstaši v Planino, da še tam dosežejo „svoje pravice“. Z zvonjenjem v farni cerkvi so dali znamenje za upor in šli potem nad graščaka Prothasija. Ta je pa na srečo imel v gradu 15 vojakov, in da stvar zavleče, je puntarje s prošnjami in opomini zavlačeval. Ko vse skupaj ni nič pomagalo, so hoteli vojaki s streli v slepo spraviti upornike k pameti. Pri tem pa je bil eden izmed rebelov ranjen. Ko so se vstaši še nekaj obirali okoli ranjenca, je grajskih 15 vojakov napravilo izpad, streljali so v množico in jih 10 ranili. Nato se je vse razbežalo in mir je bil zopet vzpostavljen.

Malo pred tem se je bilo uprlo tudi podložništvo onstran Save in so šli na Šrajbarjev turen (pri Leskovcu, Krško). Vodja upora je bil Andrej Domitrovič. Njega in 13 pajdašev so prijeli in zaradi puntanja ustrelili. Umirajoč je baje Domitrovič še rekel: „Desetino le dajte gospodi, ker jo je Bog postavil; toda za tlako in žitno dajatev raje umrite z menoj.“ Domneva se, da se je zanesel upor v loško graščino z onstran Save, na Dolenjskem pa je bil upor morda odmev francoske revolucije.

Med francosko okupacijo

Ko so zasedli Francozi leta 1809. Kranjsko, so ji naložili precejšnjo kontribucijo. Kmetje, ki so bili prepričani, da bo cesar kmalu spet odvezel Francozom Kranjsko, pa naklad niso hoteli plačati oziroma so jih plačali šele po pritisku. Prav tako tudi niso podpisali novega francoskega vojnega posojila. V Kočevju se je zbralo začetkom septembra okoli 600 kmetov, ki so se hoteli postaviti davčnim eksekutorjem v bran. Toda došlo vojaštvo je upornike brž razpršilo. V noči od 8. na 9. septembra pa so Kočevci v Metliki in Kočevju razporejene vojake dejansko napadli in jih več ubili, oddelek 30 mož pa zajeli in odvedli v avstrijsko Reko. Komandant zasedbene vojske general Baraguay je brž strogo nastopil proti upornikom. Francozi so dve vasi, Poljane in Kostel zažgali, ljudstvo pa je zbežalo. Toda zunanji agenti in agitatorji so ljudstvo še dalje hujskali, tako da se je vzdignil plamen vstaje po celi Dolenjski.

V Kočevju so kmetje napadli novomeškega komisarja na gradu Gasparina in ga ubili; tudi okrožnega glavarja so z več streli ranili. Položaj je po-

stal za Francoze kočljiv, ko se je 18. septembra (1809) zbralo v Novem mestu 2000 oboroženih vstašev. Tedaj se je na prošnjo Francozov podal ljubljanski škof Anton Kavčič med puntarje in jim pojasnil dejansko stanje; istočasno je storil tudi general Baraguay potrebne vojaške korake. Drugo ob drugem je imelo zaželen uspeh, kajti upor je ponehal. Toliko pa je upor vsaj imel uspeha, da je podkralj črtal Kranjski že prej naloženo posebno kontribucijo. Mnogo kolvodij upora so polovili in jih ostro kaznovali. Mesto Kočevje pa je bilo za tri dni, od 16. do 18. oktobra izročeno francoskim zasedbenim četam v plenitev.

Tako je prav na Kočevskem, kjer se je prvi veliki kmetski punt začel, tudi zadnji pomembnejši upor končal.

KONEC

Literatura

- Gruden, Zgodovina slov. naroda.
Dimitz, Geschichte von Krain. II. III. IV.
Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje.
Pirchegger, Geschichte der Steiermark. II.
Kreft, Velika puntarija. Uvod.
Časopis za zgod. in narod. VI.
Orožen, Bistum u. Diöz. Lavant. II. IV.
Archiv für öst. Geschichte 65. (1884).
Letopis Matice Slovenske. 1869.
Slovenski Narod. 1923. št. 76.
Mitteilungen des hist. Ver. Stmk. 10. 23. 44.
Beiträge zur Kunde stmk. Gesch. Quellen. 5. 13. 14. 26.
Gottscheer Kalender 1930.
Harlinger, Hrvatsko-slov. seljačka buna 1573.
Durman, Hrvatska seljačka buna 1573.
Mitteilungen des Museal Vereins f. Krain. 1889, 1896, 1897.
Blätter aus Krain. 1865.
Steiermark. Geschichtsblätter VI.
Abditus, Reformacija in socialni boji slovenskih kmetov. 1908.

Vsebina

	Stran
Predgovor	5— 6
I. Vzroki uporov	7—16
II. Prvi manjši upori	17—21
III. Slovenski kmetijski punt 1515	22—35
IV. Hrvatsko-slovenski upor 1573	36—49
V. Krajevni upori. - Prvi in drugi tolminski punt	50—54
VI. Spodnještajerski upor 1635	55—64
VII. Manjši upori XVII. stoletja	65—73
VIII. Veliki tolminski punt 1713.	74—83
IX. Zadnji upori	84—89
Literatura	91

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000421802

